

SIMONYI-LENGYEL MÁRTA

Az egyházpolitikai küzdelmek helyi konfliktusai – Ráckeve katolikus népiskolájának ügye (1894–1896)

Bevezetés

Disszertációmban a katolikus népiskolák dualizmus kori szekularizációjának¹ történetét vizsgálom, az országgyűlési csatározások és a püspöki kar reakcióinak a makroszintjén, a székesfehérvári püspökség alsófokú intézményein, illetve a szigeti esperesség településeinek katolikus népiskoláin keresztül. Jelen esettanulmány a mikroszintű kutatásba illeszkedik, és elsősorban a szigeti esperesség egyháztanácsai és iskolaszéki jegyzőkönyveire, valamint Steiner Fülöp² hivatalos és bizalmas levelezésére épül. Az országos és regionális periodikák képezik a másik fontos forráscsoportot. Az Országos Levéltárban őrzött miniszteri iratok a vizsgált korszakra vonatkozóan megsemmisültek. Pest vármegye közigazgatási bizottságának és Ráckeve tanácsának iratanyaga alapján az iskola szekularizációs kísérlete csak részben rekonstruálható. A ráckevei helyi konfliktus különlegességét az adja, hogy az egyházpolitika elleni tiltakozás és az antiklerikális mozgalom országos jelentőségű eseményévé vált. Részletes elemzésre, összehasonlításra a székesfehérvári püspökség valamennyi esperességének vizsgálata és az országos tendenciák pontosabb feltárása után kerülhet sor.

Az állam és az egyház viszonya, a szekularizáció kérdése – lappangva vagy nyíltan – évszázadok óta jelen volt a magyarországi politika történetében, és végigkísérte az oktatásügyi modernizáció másfél-két évszázados hazai történetét.³ A felvilágosult abszolutizmus óta az állam stratégiai fontosságot tulajdonított az oktatásügynek, a dualizmus korszakára az egyik legfontosabb belpolitikai kérdéssé vált. Az 1870-es évek közepéig gyors ütemű, felülről vezérelt modernizáció folyt az egyházak, a helyi tradicionális erők

¹ A „szekularizáció” kifejezésen Kelemen Elemér – a harmadik, teológiai jelentését mellőzve – egyrészt a társadalom elvilágiasodását, az egyháztól, a vallástól való függőség lazulását, illetve megszűnését, másrészt az egyházi vagyont (birtokok, jövedelmek, alapítványok, intézmények stb.) kisebb vagy nagyobb közösségek céljaira történő kisajátítását érti. Kelemen 2008: 80. Dolgozatomban a kifejezést a felekezeti iskolák állami, községi fenntartásba történő átadására használom.

² Steiner Fülöp a Székesfehérvári Egyházmegye püspöke (1890–1900).

³ Kelemen 2008: 80–81.

érdekeivel szemben.⁴ Eötvös József álláspontja szerint a felforgató „szocialisztikus” eszmék és a „szláv veszély” fenyegetést jelentettek a társadalomra, amelynek kiegyensúlyozott fejlődését csakis az önmérséklettel szabályozó, liberális állam és az abba illeszkedő autonóm egyházak garantálhatták. Az autonómiaigény akkor erősödött fel, amikor alapvető változások kerültek napirendre a katolikus egyház és az állam, valamint a katolikus egyház klerikus és világi tagjainak kapcsolatrendszerében.⁵ Az 1868-ban elfogadott népoktatási törvényen túl a középiskola kisiklatott és az egyetem elodázott reformja a korábbi monopóliumhelyzetükhöz ragaszkodó egyházaknak, elsősorban a római katolikus egyházi vezetés ellenállásának a számlájára írható.⁶ Az egyház modernizációját célzó, a protestáns, illetve a görögkatolikus és az izraelita egyházak mintájára elgondolt katolikus autonómia-tervezet⁷ az egyházi hierarchia, mindenekelőtt Simor János⁸ hiúsította meg.⁹

Az állam és az egyház elválasztásának folyamata az oktatáspolitikai terén rendületlenül zajlott. Az 1890-es évekre az oktatáspolitikai már számolt a megyék és a felekezetek tényleges súlyával.¹⁰ Ám az átfogó egyházpolitikai reform kérdése, dacára annak, hogy az 1870-es években a liberálisok körében erre erős politikai igény mutatkozott, az 1880-as évek végéig nem került igazán napirendre. Tisza Kálmán a fontosabb gazdaság- és társadalompolitikai reformok miatt inkább a főpapság szövetségét kereste.¹¹ Az egyházpolitikai küzdelmek, a formálódó Néppárt és az egyre polarizálódó pártpolitikai helyzet összekovácsolta az állami és vármegyei szintű akaratot. A kormány támogatói különféle sajtóorgánumokkal felvértezve igyekeztek megőrizni a Szabadelvű Párt hatalmi helyzetét és tovább növelni az állami befolyást a tanügyben az egyházak és a nemzetiségek pozícióival szemben. A ráckevei katolikus iskola kálváriájának megértéséhez elengedhetetlen az egyházpolitikai küzdelmek és a néppárt szerveződésének rövid összefoglalása, annál is inkább, mert a konzervatív katolikus csoport jelentős alakjai közül többen is a Székesfehérvári Egyházmegyéhez kapcsolódtak.

⁴ Nagy 2002: 10.

⁵ Sarnyai 2022: 9. A történész munkájában Kossuth Lajos és Horváth Mihály koncepcióját (1848), Eötvös József tervezetét (1867), Deák Ferenc nézeteit és az ezekre adott reakciót, illetve az I. katolikus autonómiakongresszus (1870–1871) irányzatait és főbb vitapontjait foglalja össze és elemzi.

⁶ Kelemen 2008: 83.

⁷ A katolikusok számára belső ügyekben, különösen az egyházi javak kezelése terén biztosított önkormányzat. (MKL)

⁸ Simor János esztergomi érsek, hercegprímás (1867–1891).

⁹ Kelemen 2008: 84.

¹⁰ Nagy 2002: 9. A tanfelügyelők cselekvési autonómiája sokban függött a közigazgatási bizottság döntéseitől. Az ekkor kialakított tanfelügyelői kerületek ugyan a megyékkel területileg egybeeső igazgatási egységek voltak, de lényegében azoktól politikailag függetlenek maradtak.

¹¹ Fazekas 2008: 12.

A „kultúrharc” mint történelmi kontextus

A kultúrharc¹² fogalmát a szűkebb értelemben vett magyarországi egyházpolitikai küzdelmek időszakára használok, amelynek végét a polgári törvények elfogadása és életbe lépése jelentette. Nyitányának a „*Sapientiae Christianae*” enciklika¹³ megjelenése tekinthető, amelyen felbátorodva az egyházpolitikai ellenzék vezetői és az alsópapság gróf Csáky Albin¹⁴ miniszter „elkeresztelési” rendeletét széles körben elítélték.¹⁵ A katolikus reneszánsz a Monarchia Magyarországon a nyugat-európai országokhoz képest fél évszázados fáziskéséssel bontakozott ki.¹⁶ A jelentős fordulat XIII. Leó alatt következett be.¹⁷ A pápa szervezett közéleti harcra szólította fel a hívőket, a főpapoktól pedig elvárta a mozgalom irányítását. Különösen figyelmükbe ajánlotta a családi nevelést: a szülők elsődrendű joga és kötelessége, hogy vallásos szellemben neveljék gyermekeiket, és minden jogtalan beavatkozást visszautasítva, sértetlenül megőrizték e jogukat.¹⁸

A soknemzetiségű és sokvallású királyságban a felekezetek együttélésének kérdését az 1868-as viszonyossági törvény csak részben oldotta meg.¹⁹ Egyre szaporodott a vegyes házasságok száma, a bevett keresztény felekezetek kánonjogi szabályozásai eltérő képet mutattak. Az új Wekerle-kormány tehát legsürgősebb teendőjét az egyházpolitikai reformok megalkotásában jelölte meg. A vita középpontjában a kötelező polgári házasság intézménye állt. Egyrészt fontos lépésnek tűnt a dualista rendszer – és a szabadelvű párti kormányzó csoport – helyzetének megszilárdításához. Másrészt alkalmasnak bizonyult arra, hogy a magyar közvélemény figyelmét elterelje az egyre erősödő közjogi kérdésről.²⁰ A polgárosodás elemi erővel vetette fel az egyházpolitikai kérdéseket. Nem véletlen,

¹² A kultúrharc fogalmának értelmezésével Rada János részletesen foglalkozik *A kultúrharc értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben*, illetve Paár Ádám *A kultúrharc jelentései. Egy fogalom külföldön és idehaza* című tanulmányában.

¹³ 1890. január 10-én kiadott enciklikájában III. Leó pápa (1878–1903) a keresztény hívőket a polgári állam elismerésére, az állami életben való aktív részvételre szólította föl.

¹⁴ Szepességből származó vallás- és közoktatási miniszter (1888–1894). A népiskolákat illetőleg minisztersége kezdetén a képviselőházban kifejtette, hogy még mindig nincs elég elemi iskola, s hogy a tanítók egy részének képesítése nem megfelelő, fizetésüknek ügye nincs kellően rendezve, és a nyugdíjtörvénynek a revíziója is a sürgős feladatok közé tartozik. Molnár 1894: 19.

¹⁵ 10086/1890. számú rendelet, amely büntetést szab ki azokra, akik vétnek a keresztény hitfelekezetek viszonyosságát biztosító 1868: LIII. törvénycikk ellen. A keresztelest bármely felekezet lelkésze elvégezheti, de ha a gyermek a törvény szerint nem az ő felekezetéhez tartozik, köteles 8 napon belül a keresztelest tényét az illetékes lelkésszel közölni, és annak tényét saját anyakönyvébe is följegyezni. Anyakönyvi kivonatot nem adhat ki ilyen esetben a keresztelező, hanem csak az illetékes lelkész. A határozat ellen vétők kihágást követnek el, 10–50 Ft, visszaesés esetén 100 Ft pénzbírsággal büntethetők.

¹⁶ Katus 2009: 476.

¹⁷ Az 1891-ben kiadott „*Rerum novarum*” enciklikában fogalmazódott meg: ha az állampolgári kötelesség ellentétbe kerül a vallással, „ellenszegülni kötelesség és engedelmességni oly bűn, amely az állam ellen is irányul, mivel az államnak is árt, ami a vallás ellen elkövetetik”. Közli: Hanák 1983: 79.

¹⁸ Hanák 1983: 79–80.

¹⁹ Fazekas 2008: 13.

²⁰ Gratz 1934: 290.

hogy ezek a problémák foglalkoztatták az embereket, hiszen az individualizálódás egyre nehezebbé tette az élethossziglani házasság ideájának megvalósítását, illetve az örökösödés rendszerének átalakítása is szükségszerűvé vált.²¹

A reformjavaslatok ugyanakkor az egyház világi befolyását súlyosan érintették, ezért válhattak a liberalizmus és a konzervativizmus választóvízév az egyházpolitikai küzdelemben. Zalka János²² elítélte a polgári házasságot és autonómiát követelt.²³ Schopper György²⁴ újévi beszédében kihirdette az elkeresztelésre vonatkozó pápai dekrétumokat, és keményhangú pásztorlevélben tiltakozott a polgári házasság ellen. A lelkészeket cselekvésre utasította.²⁵ A böjti időszakban kiküldött püspöki körlevelek sorra ítélték el a házassági jog kodifikálását.²⁶ A törvényjavaslat tárgyalásakor a főrendiházban ellenzéki csoport szerveződött²⁷, élére gróf Zichy Nándor állt.²⁸ A csoport két különböző irányzatból tevődött össze. Az egyiket magas rangú, az uralkodó körökben befolyásos konzervatív arisztokraták és a kormánypolitikával elégedetlen főpapok alkották. Elitcsoportja, a Zichy és a hozzá közel álló Steiner Fülöp körül sűrűsödő centrum, az 1880-as évek vége felé kezdett önálló irányzattá formálódni. Az egyházpolitikai ellenzék másik ágát a konzervatív hívő értelmiségiek és az alsópapság képezte.²⁹

Az 1892. évi választások kiírása után Schopper püspök – Prohászka Ottokárral³⁰ együtt megfogalmazva – pásztorlevélben figyelmeztette híveit, hogy csak olyan jelöltre szavazzanak, aki nyilvánosan is kiáll a „katolikus ügy” mellett.³¹ Megszaporodtak a cikkek, tanulmányok, röpiratok, amelyekben klerikusok egyre markánsabban fogalmazták meg, hogy a katolikus papságnak fel kell vennie a harcot az egyházpolitikai

²¹ Gerő 2010: 48.

²² Zalka János győri püspök (1867–1901)

²³ Magyar Sion. Az 1893. év egyházi krónikája 936.

²⁴ Schopper György rosznyói püspök (1872–1895)

²⁵ „Az úgynevezett elkeresztelési ügyre vonatkozó pápai dekrétumokat ő szentségének parancsa értelmében, a központi papság előtt már felolvastam, figyelmeztetve a tiszt. testvéreket, hogy ő szentsége a felolvasott dekrétumokat minden magyar papra sub gravi kötelezőnek és minden e dekrétumokkal ellenkező rendeletét semmisnek nyilvánított. [...] Az álliberalizmus feljogosítva érzi magát, hogy az egyház szentélyébe furakodjék, mert a felekezetlen állam, magának ellentmondva, vallási ügyekben parancsolgatni szeretne. Igen kíváncsi volna, ha ezen bölcs urak a kiskátét, illetőleg Talmudot vennék kezükbe, hogy ezekből megismerkednének Istennek a vallásra vonatkozó rendeletével. Vagy talán istentagadók már? [...] a polgári házasság arculcsapása a kath. szentségnek.” Pesti Hírlap, 1895. január 4. 3–4.

²⁶ Magyar Sion. Az 1893. év egyházi krónikája 937.

²⁷ Szabó 1977: 176.

²⁸ Fejér megyei földbirtokos. Deák-párti politikusként a kiegyezés támogatója volt, Székesfehérvár és a vármege gazdasági életében jelentős szerepet töltött be. (MKL) Az országgyűlés munkájában 1865 és 1868, valamint 1875 és 1878 között a képviselőház tagjaként vett részt. A többi ciklusban a főrendiházban politizált. Csibi 2019: 19.

²⁹ Hanák 1983: 76–77.

³⁰ 1882–1904 között az esztergomi papi szemináriumban szolgált. Az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek idején élesen kritizálta a kormánypárti főpapokat, részt vett a Katolikus Néppárt alapításában. 1906–1927 között Székesfehérvár püspöke. Mózessy 2024a: 68–69.

³¹ Gergely 1977: 8.

törekvésekkel szemben.³² Ezek az írárok valószínűleg felbátorították az alsópapságot, köztük jelen tanulmány másik főszereplőjét, Knezits Józsefet³³ is, akire hatást gyakorolhatott Steiner püspök³⁴ elkötelezettsége is. A főrendiházban 1892. november 19-én a Wekerle-kormány bemutatkozásakor került sor az egyházpolitikai kérdések újabb tárgyalására. Ez az esemény felerősítette a katolikus ellenzék szerveződését. Helyi gyűléseket szerveztek, mert a püspöki kar még nem merte felvállalni egy országos katolikus nagygyűlés megtartását. Az 1893. áprilisi komáromi katolikus nagygyűlésen a főrendi és az alsópapság által képviselt politikai mozgalom összeért.

Wekerle Sándor³⁵ 1893 tavaszán nyújtotta be az állami anyakönyvvezetésről, az izraelita vallás recepciójáról és a szabad vallásgyakorlatról szóló javaslatokat. A parlamenten belül gyorsan kialakultak a frontvonalak. A Szabadelvű Párt liberális szárnya és a Függetlenségi Párt Justh Gyula vezette szárnya a reformok elfogadását sürgette. Az Ugron Gábor köré csoportosuló függetlenségiek – ellenzékiiségüket hangsúlyozva – szembefordultak a kormány javaslataival. Az arisztokrácia túlnyomó többsége, a katolikus és a román, szerb ortodox egyház vezetői természetesen tiltakoztak a reformok ellen. Az uralkodó ellentmondásos helyzetbe került, hiszen a katolikus egyház a Habsburg Monarchia egyik legfőbb támasza volt, azonban a nyugat-európai országokban a reformok már korábban bevezetésre kerültek.³⁶ Az érdemi vitát a kormány addig nem indította meg, amíg a polgári házasságról szóló javaslathoz Ferenc József jóváhagyását meg nem kapta. Ez a liberális körökben növekvő türelmetlenséget, a klerikális táborban derűlátó bizakodást keltett. Az egyházi vezetők nem léptek fel erőlesen, az alsópapság viszont hevesen reagált. Voltak, akik a szószéket használták fel kormányellenes agitációra, ami helyenként protestánsellenes, olykor antiszemita színt öltött. Ezért a kormány 1893 áprilisában megtiltotta az istentisztelettel összekapcsolt politikai gyűlések tartását.³⁷

A püspöki kar hozzáállásában az áttörést XIII. Leó „*Constanti Hungarorumja*”³⁸ jelentette, amely aktívabb ellenállásra hívta fel a püspököket. A pápa konkrét politikai akcióprogramot fogalmazott meg: nagygyűlést kell szervezni, befolyást kell gyakorolni

³² Gergely 1977: 15–20.

³³ Knezits József 1854-ben született Székesfehérvárott, a belvárosi plébánián anyakönyvezték. Apja Knezits János csizmadia volt. A székesfehérvári főleemi tanoda értesítői József kiváló tanulmányi előmeneteléről tanúskodnak. 1877-ben szentelték pappá, kezdetben a mariánus rendtartományhoz tartozó ferences. Szerzetesként a Vince nevet vette fel. A fehérvári egyházmegye káplánjaként az 1891–1893 között János-hidán, Pentelén majd Sárosdon teljesített szolgálatot. Innen került Ráckevére.

³⁴ A püspök a kor egyházpolitikai küzdelmeiben a katolikus álláspontot markánsan képviselte. A katolikus szellemiségnek a politikai életben is jelen kell lennie – vallotta, s ezt előmozdítandó, a székesfehérvári Katolikus Nagygyűlésen, 1894. november 19-én mondták ki a néppárt megszervezésének kulcskérdéssé válását.

³⁵ A polgári származású politikus első miniszterelnöki ciklusa 1895. januárjáig tartott.

³⁶ Pölöskei 2003: 495.

³⁷ Hanák 1983: 89.

³⁸ „Az Egyházzól Magyarországon” kezdetű enciklikát a pápa 1893. szeptember 2-i keltezéssel intézte a magyarországi egyházhoz.

a napi politikára, a képviselő-választásokra, fejleszteni kell a katolikus sajtót, s különösen nagy gondot kell fordítani az ifjúság vallásos nevelésére, az iskolák növekedésére és sikeres fejlődésére.³⁹ Az egyházpolitikai küzdelmek idején tehát az egyik központi kérdés az iskolák felekezeti jellegének megtartása volt.

Szilágyi Dezső⁴⁰ igazságügy-miniszter 1893. december 2-án benyújtotta a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatot. A katolikus püspöki kar közös, elutasító pástorlevéllel válaszolt, amelyet 1894. január elején valamennyi templomi szószékről felolvastak. Az 1894. január 16-án Budapesten megrendezett első katolikus nagygyűlésen a püspöki kar szinte teljes létszámban megjelent, s a főrendiházi egyházpolitikai ellenzék világi tagjai közül is sokan képviseltették magukat. A konzervatív katolikus lapok tevékenysége felélénkült.⁴¹ Az 1894. május 10-i szavazáson a főrendiház húsz szavazattal elvetette a polgári házasságról szóló javaslatot, viszont a képviselőház a császári és királyi méltóságok intrikája ellenére többséggel (166 fő) elfogadta azt.⁴² A szigeti esperesség eseményeire bizonyára kihatott, hogy a katolikus ellenzék szerveződésének fő gócpontja a vármegye volt. Az 1894. november 19-ére szervezett „fejérmegyei katolikus nagygyűlés” a néppárti összefogást volt hivatott megteremteni. A szónokok beszédeit Steiner Fülöp hagyta jóvá. Az „udvari közönség” nagy része Fejér megyéből érkezett, a püspök egész egyházmegyéjét mozgósította. A plébánosok által szervezett csoportok zárt rendben vonultak be ezen a napon Fejérvárra.⁴³ Valószínűsíthető, hogy maga Knezsits József ráckevei káplán is jelen volt.

Hosszú parlamenti csatározások után, 1894. december 18-án hirdették ki az első három egyházpolitikai törvényt.⁴⁴ Az események sodrásában a politikai katolicizmus pártformát öltött, 1894. január 16-án Budapesten megrendezték a katolikusok tiltakozó nagygyűlését, amelyet nagy várakozás előzött meg. Beksics Gusztáv⁴⁵ a következő napon nyilvánosság elé tárta véleményét: szerinte a katolikusok tiltakozni fognak az egyházpolitikai reformok ellen és katolikus pártot fognak létrehozni a Parlamentben.⁴⁶ 1895. január 28-án hivatalosan is megalakult a Néppárt. Politikai programja az ún. székesfehérvári pontokra⁴⁷ épült.

³⁹ Salacz 1938: 260–261.

⁴⁰ Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter (1889–1895) az 1890-es években a Dunamelléki Református Egyházkerület világi főjegyzői tisztségét is betöltötte.

⁴¹ Szabó 1977: 195.

⁴² Hanák 1983: 96–97.

⁴³ Szabó 1977: 191.

⁴⁴ Gergely 1995: 55.

⁴⁵ Beksics Gusztáv papnak készült, majd a pesti egyetemen bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott. 1870-től a Pesti Napló szerkesztőségének tagja Kemény Zsigmond oldalán. Ügyvédi vizsgájának letétele után 1884-ig a királyi táblán fogalmazóként dolgozott. 1874-től több ízben szabadelvű párti képviselő. 1894–96-ban a miniszterelnökségen miniszteri tanácsos.

⁴⁶ Nemzet, 1894. január 16. Reggeli Kiadás.; Katolikus nagygyűlés. Pesti Hírlap, 1894. január 16.

⁴⁷ A Néppárt „czélul tűzte ki, hogy társadalmunknak keresztény jellegét megóvja s hazánkban a katolikus egyházon, valamint általában a kereszténységen ejtett sérelmeket orvosolja; a nemzet és nép közgazdasági és politikai érdekeit felkarolja.” Programját a Religio (1895. 1. sz. 80–81.) közölte: Első követelésük a kötelező polgári házasság és állami anyakönyvvezetésről szóló törvények revíziója volt. Követelték továbbá a katolikus autonómiát s ebből kifolyólag a katolikus alapok és alapítványok kiadását. Védelmezni

A szóban forgó törvények a tiltakozások ellenére 1895. október 1-jén csekély módosítással törvényerőre emelkedtek.⁴⁸

A következő képviselő-választásokon már az új politikai szereplővel is számolni kellett. A Néppárt a többi politikai csoportosuláshoz képest kifejezetten intenzív kampányba kezdett. Ez éreztette hatását a napi politika és a települések szintjén is. Helyi katolikus gyűléseket tartottak, egyleteket és köröket hoztak létre. Szisztematikusan felmérték, mely körzetekben érdemes jelöltet állítaniuk. A párt tevékenysége a pesti és a székesfehérvári régióban – többek között Zichy és Steiner⁴⁹ munkásságának köszönhetően – különösen intenzív volt.⁵⁰ A konzervatív katolikus erők joggal remélhették, hogy a mozgalom számukra kedvező választási eredményekkel zárul.

A szigeti esperesi kerület és katolikus népiskolái az 1890-es években

A szigeti esperesi kerület a Székesfehérvári Egyházmegye⁵¹ kisebb lélekszámú esperességeihez tartozott.⁵² A dualizmus korában a Csepel-sziget települései közül Ráckeve, Csepel, Szigetújfalu, Tököl és Csép rendelkezett plébániával. A felsoroltakon kívül katolikus felekezeti iskolát tartott fenn a hitközség Becsén (Ráckeve filiája) és Szigetszentmártonban (Szigetújfalu leányegyháza).⁵³ Makádon és Szigetszentmiklóson jellemzően református

és kiszélesíteni kívánták a népoktatási törvények által a bevett felekezetek számára biztosított közoktatási szabadságot. Igazságosabb és egyszerűbb adórendszert és kiváltképp a kisgazdák és kisiparosok eddig elhanyagolt érdekeinek figyelembevételét szorgalmazták az adó-, vám- és hitelpolitikában. Követelték továbbá a munkaadó és munkás közötti viszonynak a szabályozását és különösen a munkás családi, erkölcsi és egészségügyi érdekeinek kellő megóvását; továbbá a munkásbiztosítások kiterjesztését. A Néppárt a nemzetiségek iránt teljes előzékenységgel kívánt viselkedni és igényeiket képviselni, amennyiben azok a magyar állam egységével és nemzeti jellegével összeegyeztethetők. Végül zászlajára tűzte a választási visszaélések orvoslását és az igazolási eljárásnak megfelelőbb módon való szabályozását.

⁴⁸ Hanák 1983: 152–153.

⁴⁹ Az egyházpolitikai viták során a nyilvánosság előtt és a főrendi házban is a szigorúan vett egyházi álláspontot képviselte, amelyet gyakori római útjai (1893, 1895, 1897, 1900) során egyeztetett a szentszéki hatóságokkal és Leó pápával. Mózesy 2024b: 58.

⁵⁰ Szabó 1977: 74.

⁵¹ A 18. század második felében a Csepel-szigeten többségbe került magyar és német anyanyelvű katolikus népesség a veszprémi püspökség joghatósága alá tartozott. A katolikus plébániákhoz tartozó filiák (leányegyházak) száma és beosztása gyakran változott, ez adminisztrációs nehézségekhez vezetett. Mária Terézia 1777-ben megalapította a székesfehérvári püspökséget. A ráckevei plébánia a budai főesperesség szigeti alesperességébe került. Lsd. Miskei 2003: 374.

⁵² A püspökség katolikus híveinek száma 207718 – a szigeti esperességhez 11472 lélek tartozott. Az egyéb felekezetek megoszlása: 65183 református – az esperesség területén 5976 fő; 9507 izraelita – az esperesség területén 279 fő; 5456 evangélikus – az esperesség területén 39 fő; 3480 görögkeleti – az esperesség területén 1036 fő.

⁵³ SzfvPL Katolikus sematizmus 1889: 139.

magyarok éltek. Lórév szinte tisztán szerb település volt, napjainkban is a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye egyik legjelentősebb vallási közösségét alkotja. Csép német és szerb nyelvű lakossággal bírt. Tökölön többségben magyarokéak, illetve feleannyi horvát és kb. 8% németiség élt. A lakosság döntően a római katolikus felekezethez tartozott. Csepelen a németek háromszor annyian voltak, mint a magyarok. Rajtuk kívül a szerbek aránya érte el az 5%-ot. Szigetújfalun, Szigetszentmártonban és Becsén – a kb. 5%-ot kitevő magyar népességtől eltekintve – németajkú katolikusok éltek. Az evangélikus és izraelita hívek a püspökség területén – a Csepel-szigeten különösen – alulreprezentáltak voltak.⁵⁴

Ráckeve „nagyközség” a dualizmusban a vármegye mezővárosaihoz képest is elmaradottnak számított, a 19. század során középfokú oktatási intézménnyel nem rendelkezett.⁵⁵ A településen az 1890. évi népszámlálás (1. táblázat) szerint 5861 magyar anyanyelvű lélek élt. Mindössze 82 személyt regisztráltak, aki más anyanyelvűnek mondta magát.⁵⁶ A vallási felekezetek megoszlása nem mutatott ilyen homogén képet. A római katolikus hívők 55,45%-ot, a reformátusok 39,87%-ot tettek ki. A korábban nagy szerb ortodox múlttal rendelkező településen a görögkeleti egyházhoz ekkor már csupán 1,91% tartozott.⁵⁷ Ráckeve a Csepel-sziget izraelita közösségének anyakönyvi központjaként ugyan folyamatosan növekvő izraelita lakossággal rendelkezett, ám a felekezethez tartozók 1890-ben a mezőváros népességének csupán 2,18%-át tették ki. Az evangélikusok, görögkatolikusok aránya, elhanyagolható, az 1%-ot sem közelítette meg.⁵⁸ A római katolikusok száma a rendelkezésre álló források szerint 3250-3325⁵⁹ lehetett. Ráckeve⁶⁰ esperesi teendőit és az ezzel együtt járó egyházi tanfelügyelői feladatokat 1896. szeptember 6-án bekövetkezett haláláig Prúnyi Andor⁶¹ plébános látta el, aki jelen esettanulmány egyik főszereplője.

⁵⁴ SzfvPL Katolikus sematizmus 1889: 95.

⁵⁵ A 16. században Ráckeve a hódoltsági reformáció fellegrárává nőtte ki magát. A középfokú református iskola jó hírnévnek örvendett. Szegedi Kis István és Skarica Máté tevékenysége több szálon kötődött az intézményhez. Miskei 2003: 200–209. A 17. századi református hitújítás időszakában Ráckeve és iskolája megőrizte jelentőségét. Miskei 2003: 210–213. A 18. században a középfokú iskola már nem működött. A reformátusok ekkor fiú- és leány elemi iskolát tartottak fenn. Miskei 2003: 376.

⁵⁶ 59 német, 4 „tót”, 15 szerb, 1 vend, 3 egyéb

⁵⁷ Az óhitű iskola épülete 1723-ban készült el. Miskei 2003: 378.

⁵⁸ Magyarország vallási adatai. KSH

⁵⁹ Magyarország vallási adatai. KSH; 1891. évi sematizmus adata (68.). Az 1889. évi sematizmus (SzfvPL) 3305 főt adott meg.

⁶⁰ Fiókegyháza Szigetbecse hitközössége volt. Ráckevéhez tartoztak a református többségű Makád, a szerb ortodox Lórév, illetve az alábbi 100 lakosnál kevesebb helyiségek római katolikus hívei: Királyrét, Somlyó, Újhely, Godány, Schilling, Űrgehegy, Bálványos, Öreghegy Szentvendel, Angyali, buckák és becsei sziget, összesen 4415 fő. SzfvPL sematizmus 1891: 68.

⁶¹ Prúnyi Andor 1831-ben a Heves vármegyei Kompolton született. Apja sebészorvos volt. Középiskoláit Egerben, filozófiát Nagyszombatban, teológiát a pesti Központi Szemináriumban végezte. 1855. évi felszentelése után a székesfehérvári egyházmegyében szolgált. SzfvPL personalia-csomó.

Település	Lélek	Anyanyelv					Felekezet					
		magyar	német	szerb	horvát	egyéb	r.k.	ref.	ort.	izr.	ev.	g.k.
Ráckeve	5861	5779	59	15		8	3250	2337	112	128	33	1
Szigetszentmiklós	2738	2699	13	8		18	2470	191		63	3	1
Tököl	2017	348	385		1225	59	1874	49		86	5	3
Makád	1641	1639	1			1	79	1544		13	5	
Szigetújfalu	1347	206	1140			1	1324	19		2	2	
Szigetcsép	1030	45	745	239		1	774	3	236	16	1	
Szigetbecse	785	40	670	3			748	23	8	6		
Szigetszentmárton	666	40	620			6	644	13	6	3		
Lórév	619	43	3	566		7	26	8	576	9		
Összesen	16704	10839	3636	831	1225	101	11189	4187	938	326	49	5

1. táblázat: A Csepel-sziget településeinek lakossága, 1890/62

⁶² A felekezetek: római katolikus, református, szerb ortodox, izraelita, evangélikus, görög katolikus. Az adatok forrása: Csepel község az 1890-es évektől a HÉV kiépülése és a Weiss Manfréd gyár alapítása miatt dinamikusabb ipari fejlődést élt meg, a többi település rurális világtól egyre inkább elkülönült, ezért nem képezi kutatásom tárgyát.

Az állami szabályozás és felügyelet az egyházpolitikai küzdelmek idején fokozott nyomást gyakorolt az egyházi iskolákra.⁶³ Ennek következtében a község településeiben az 1870-es évektől kezdve sorra jöttek létre leányok számára az állami népiskolák. A Csepel-sziget rurális közegében a hívek többsége ugyan a felekezeti iskolák mellett volt,⁶⁴ de a törvényi előírások (felszereltség, higiénés szabályok, tanítók száma és járandósága) teljesítése a községekre jelentős anyagi terhet rótt. Pest megye első állami tanfelügyelője, Szász Károly⁶⁵ hivatalviselésének elején igyekezett felmérni a közoktatás helyzetét. Megállapította, hogy a vármegyében 11 népesebb mezőváros – közöttük Ráckeve – alsóbb iskolái sincsenek a törvény színvonalán, pedig a törvény 59. §-a értelmében polgári vagy legalább felsőbb népiskolát is kellene fenntartaniuk. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium részéről Tanárky Gedeon⁶⁶ 1871-ben, a népoktatási helyzet feltérképezése után megintette a vármegye 18 alsófokú oktatási intézményét. Ráckeve katolikus iskoláját elmarasztalta, ahol a 400 tanköteles kisdíák oktatása 3 tanteremben zajlott, és ismételt sürgetés ellenére sem készült el, „*folyton halogattatott*” a további kettő helyiség megépítése. Hasonló negatív kritikában részesült Tököl katolikus népiskolája, ahol a 240 tanköteles gyermekre két osztály és egy „rendes” tanító jutott, és a további osztály, valamint két „rendes” tanítóság felállítása a felszólítás ellenére sem valósult meg. Ezzel szemben Szigetújfalu hitközsége készségesnek mutatkozott arra, hogy az iskolát egy további tanteremmel bővítse,⁶⁷ és a dualizmus korszakában megtartotta népiskolájának felekezeti jellegét. Az iskolaszéki és községi jegyzőkönyvek tanúsága szerint a községesítés gondolata fel sem vetődött.

A felekezet nélküli iskolák számának gyarapodását eredményezte a tanfelügyelők szigorú fellépése. Az 1868-as törvények követelményeit megszegő iskolafenntartóktól ugyanis – háromszori megintés után – megvonhatták a jogot, és a népiskola működtetése a község vagy az állam feladatává vált.⁶⁸ A tanfelügyelők hatósági súlya (a felekezeti hatóságokkal szemben is) megnövekedett: a megyei önkormányzat szerveivel közvetlenebb kapcsolatba kerültek, ebből következően az egyes királyi tanfelügyelők személyi adottságai, szakmai képességei hatással voltak a tankerület iskolaügyének alakulására.⁶⁹ Tóth József királyi tanfelügyelő⁷⁰ Pest megyében 1877-től, hivatalba lépésétől kezdve

⁶³ A tanfelügyelők a személyi és tárgyi feltételek szigorú betartásával „támadták” az iskolaszékeket, akik a hívektől olykor nehezen tudták behajtani a párbért és saját forrásból biztosítani a szükséges bővítést, állagmegóvást, a tanítói járandóságok kifizetését.

⁶⁴ A Székesfehérvári Egyházmegye sematizmusainak adatai alapján az látszik, hogy a községek az elemi iskoláikat – kevés kivételtől eltekintve – megtartották.

⁶⁵ 1869-ben indult meg a népoktatási törvény végrehajtása és az első királyi tanfelügyelő Szász Károly, a jeles író és költő, a későbbi dunamelléki református püspök három évig látta el a tisztséget.

⁶⁶ Eötvös József a kiegészítés után államtitkárrá nevezte ki, ezt a tisztséget 1887-ig viselte. A Dunamelléki Református Egyházkerület névtára alapján elmondható, hogy az egyházkerületben jelentős kulturális tisztséget látott el.

⁶⁷ SzfvPL 3548ab 1604/1871. Szigetújfalu, 1871. november 21.

⁶⁸ Kelemen 2008: 85.

⁶⁹ Nagy 2011: 173.

⁷⁰ Tóth József a Bihar megyei Mezősas községben született 1839. május 27-én. Tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte. Jogból doktorált, majd tanított is. 1876 júliusában Sopron és Moson

szorgalmazta a törvények által előírt fejlesztések megvalósítását, miután megállapította, hogy a helyzet tarthatatlan. Tökölön például a tanítást a hideg idő beálltával – tűzifa hiányában – fel kellett függeszteni, Szigetszentmártonban az iskolaudvar veszélyes volta miatt nem tartották meg az órákat, Szigetújfaluban pedig egy 15 éves, két reáliskolát végzett „éretlen fiú” tanította az első és második osztályt. Ráckevét kritikával illették, mivel a „*felekezeti furor szétforgácsolta az eröket s kilenc felekezeti osztályt tart*”. A közlemény névtelen – feltehetően református – szerzője a katolikus tanodát elmarasztalta amiatt, hogy egy Szalai nevezetű takácsmesterembert és egy meggyengült öreg kántortanítót alkalmaznak segéd nélkül, és megjegyezte, hogy a görögkeleti iskolába alig jár néha-néha két-három tanuló.⁷¹

Tóth József a „kultúrharc” időszakában, az 1892–93. tanévtől is erőteljesen támogatta a községi és állami iskolák felállítását, illetve a felekezeti iskolák szekularizációját, ebben nem titkolt szándéka a magyarosítás volt. Az állami expanzió a leányok számára létesült iskolák számának növekedésében a leglátványosabb.⁷² A Pest megyei tanfelügyelőt méltatta a sajtó, amikor a millenniumi készülődés idején nyilatkozta, hogy a Csepel-sziget „*magyarosításának munkájában a minap tették le az utolsó követ*”, hiszen az utolsó helyen, Lóréven is létesült magyar leányiskola.⁷³ A dualizmus idején kibontakozó polgári szekularizáció az ún. községezési akciók formájában nyilvánult meg. A népoktatási törvény hatására számos település, elsősorban a polgárosodott főváros, de több megyeszékhely (például Kaposvár, Zalaegerszeg, Győr, Eger stb.) lakossága is élt a „felekezet nélküli” iskolaállítási jogával. Néhány vegyes vallású községben is kezdeményezték az elemi iskolák összevonását, ezek a kísérletek azonban az egyházak ellenakciói miatt csak ideig-óráig vezettek eredményre.⁷⁴

Nem elhanyagolható és további vizsgálódást igényel az a körülmény, hogy Pest megyében a főbb tisztségviselők és az iskolatanács, a tanfelügyelet és a közigazgatási bizottság tagjai között a protestáns felekezethez tartozók – a vármegyei lakosság felekezeti összetételéhez képest – arányukban felülreprezentáltak voltak. Külön kiemелendő, hogy a Pest megyei királyi tanfelügyelők a korszakban reformátusok voltak, míg a többi vármegyében találkozunk római katolikusokkal is. Az első vármegyei iskolatanács összetételében a protestánsok túlsúlyban voltak.⁷⁵ Az iskolatanács tevékenységét mind-

vármegyék másodtanfelügyelőjévé nevezték ki. Dömötör János tragikus hirtelenségű halála után Pest vármegye királyi tanfelügyelőjévé nevezte ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1877-től 1905-ben történt nyugdíjba vonulásáig látta el a tisztséget. Közli: Zábori 2005: 138.

⁷¹ „Csepel sziget tanügye”. Népmelők Lapja, 1876. 783.

⁷² Csepelen és Szigetcsépen 1884-ben, Szigetújfaluban és Szigetszentmártonban 1885-ben, Tökölön 1889-ben létesült állami iskola. Borovszky 1910: 218.

⁷³ Pesti Napló, 1895. június 8. 8.

⁷⁴ Kelemen 2008: 85.

⁷⁵ Tagok: Battha Andor kecskeméti járás főszolgabírója (ref.), Beniczky Ödön gödöllői választókerület országgyűlési képviselője (r.k.), Beniczky Márton (r.k.), Boskovits Alajos újpesti sebészorvos (izr.), Drágffy Sándor Vác kerületi országgyűlési képviselő (r.k.), Fáy Béla (ref.), ifj. Földváry Mihály (ev.), Gózon István ráckevei lakos, Tahy Lajos monori járási főszolgabíró (ev.), Hunyady Artúr (r.k.), Jankovics Miklós solti járási szolgabíró (r.k.), Jordán István pilisi járási főszolgabíró (ref.), Ivánka Imre dunapataji országgyűlési

végig belengte egyfajta enyhe antiklerikalizmus,⁷⁶ ami az évek múlásával a vármegye testületeiben – a közigazgatási bizottságban is – egyre erősödött. Szász Károly püspöki tisztségében 1892 áprilisában meglátogatta a Csepel-sziget református gyülekezeteit is. Szilágyi Lajos főszolgabíró kíséretében Makád híveit megintette, amiért több gyermek hanyagolta az iskolába járást, és a nagy osztálylétszám miatt egy harmadik osztály felállítására adott utasítást. Ráckeven is komoly aggodalmát nyilvánította ki az iskolázás elhanyagolása miatt, és beszédében az iskolaügy felkarolására buzdított. Felkereste a református népiskolát, miután az egyháztanácsnak utasítást adott a további teendőkre nézve. Fogadta többek között a községi iskolaszéket is. Mindebből arra következtettünk, hogy Szász Károly támogatta a ráckevei községi iskolának a bővítését.⁷⁷ Tóth József Pest megyei tanfelügyelő előadása alapján a közigazgatási bizottság utasította Ráckeve községét, hogy a katolikus és református iskolák zsúfoltsága miatt tartsanak képviselői gyűlést, s ennek idejét a királyi tanfelügyelővel tudassák. Hasonlóképpen utasították a sziget-becsei községi elöljáróságot is, hogy létesítsen egy további elemi osztályt.⁷⁸ A szigeti esperesség dualizmuskori alapfokú oktatási intézményeinek történetét megvizsgálva azt látjuk, hogy Szigetbecse iskolaszéke átengedte tanintézetének fenntartását a községnek, míg Tököl római katolikus iskolája állami fenntartásúvá vált.⁷⁹ Utóbbi filiája, Szigetcsép viszont annak ellenére végig megtartotta felekezeti népiskoláját, hogy az egyháztanács az 1870-es évektől kezdve anyagi gondokkal küzdött. A törvényeknek megfelelő felszereltség biztosítása mellett nehézséget okozott a megfelelő tanító alkalmazása is. A fizetség és a település a jelek szerint nem volt elég vonzó a szakképzett pedagógusok számára. A hitközség számára elsődleges szempont volt, hogy a kántortanító

képviselő (ev.), Kiss Miklós újpesti járási főszolgabíró (ref.), Kubinyi Géza (ev.), báró Liphay Béla 1873 vármegyei főispán (r.k.), Dalmady Győző vármegye első aljegyzője (r.k.), Madarassy István, gróf Szápáry István (r.k.), Mészáros Zsigmond (ref.), Nagy Ignác, Nikolics Sándor, Beöthy Lajos alispán (r.k.), báró Podmaniczky Ármin váci járási főszolgabíró (ev.), báró Podmaniczky Frigyes (ev.), legifj. gróf Ráday Gedeon (ref.), Reviczky István keceli kerület országgyűlési képviselője (ref.), Szalay Samu, Szilassy János pesti járási főszolgabíró (ref.), Taffler Adolf vállalkozó, (izr.), Tomory Anasztáz református főgimnáziumi tanár (g.k.), Várady József (r.k.), Vargha János, Végh János. A megyebeli vallásfelekezetek részéről: Neszverda István r.k. kanonok, Csikay Imre ref. esperes, Sárkány Sámuel ev. esperes.

A tagokra vonatkozó adatok forrásai: *Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig*; MKL; MÉL; Borovszky, Zábori 1998a, születési anyakönyvek. *Pest megye évszázadai*.

⁷⁶ Zábori 2005: 131.

⁷⁷ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap: 393–394.

⁷⁸ Pesti Napló esti kiadása 1893. szeptember 14. 1.

⁷⁹ SzfvPL 1787/1893 Pasztorek István tököli plébánosnak címzett főpásztori utasítás az iskola visszaszerzésére. Székesfehérvár, 1893. október 24. 1897-től Steiner püspök Zettner Sebónél szorgalmazta az iskola visszaszerzését, mivel a plébános nem küzdött az iskola felekezeti jellegének megtartásáért, illetve visszaszerzéséért. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a tököli jegyző református volt, aki az állami fenntartás mellett folytatott propagandát. Zettner Sebő csepeli esperes-plébános 1898. december 3-án a püspöktől engedélyt kér, hogy az iskola visszaszerzése ügyében népgyűlést hívjon össze. Arra hivatkozott, hogy előzőleg biztos információt szerzett, hogy a tököli hívek a r.k. iskolájukat az 1865. január 22-én hitelesített telekkönyv szerinti vagyonnal együtt vissza kívánják szerezni, és saját vagyoni tehetőségük szerint készek két iskolai osztályt fenntartani. (SzfvPL 524/1898) A cselekvési terv végül a vagyon visszaszerzésére korlátozódott, az erre vonatkozó peres eljárás sikertelenül zárult.

a német nyelvet jól bírja.⁸⁰ Szigetcsép esetében lényeges körülmény, hogy a településen a szerb ortodoxok is fenntartották népiskolájukat.⁸¹ Szigetszentmárton római katolikus iskolaszéke 1894 őszén felvetette az oktatási intézmény elközösítését és – Steiner János elnök plébános kivételével – 1894. december 22-én egyhangúlag azt a döntést hozta, hogy az iskolát épületével, földjeivel együtt átadják az államnak, mert a községben a tanítói fizetés alacsony „s jó kántor-tanítót az iskola eddig nem kapott s ezt sínyli is”⁸². 1895. január 20-án a képviselőtestületi határozat ezt jóvá is hagyta.⁸³ Az iskolaszék elnöke Steiner püspök közbenjárását kérte, aki – miután Prúnyi Andor a püspöki megrovás ellenére nem tett lépéseket az iskola felekezeti jellegének megvédéséért – Zettner Sebő csepeli esperes-plébánost bízta meg az ügygel, aki néhány hét elteltével arról számolt be, hogy az iskolaszéki tagok gyűlésén meglepő hangulatváltozást észlelt a novemberi állapotokhoz képest: a szentmártoni hívek erejükhöz képest egyhangúlag fenn kívánják tartani az iskolájukat”. Az esperes szerint „a polgári házasság ... nagyon kijózanítólag hatott rájuk”.⁸⁴ Az iskolaszéki jegyzőkönyvek és a püspökség belső levelezései azt mutatják, hogy a helyi plébánosok hozzáállása meghatározó volt. Többségük meggyőzte a híveket a tanintézmények felekezeti jellegének erkölcsi hasznosságáról. Az alsópapság – országos szinten is – jellemzően a konzervatív irányzathoz tartozott, a fiatalabbak közül kerültek ki a harcosabbak. Ezt bizonyítja a fiatal ráckevei káplán harcossága, de az a tény is, hogy az állam intenzív terjeszkedése⁸⁵ ellenére a székesfehérvári püspökség katolikus népiskoláinak többsége megőrizte felekezeti jellegét.

De hogyan alakult a népiskolák sorsa Ráckevén? A Monarchia Magyarországnak társadalma számos törésvonal (tulajdonviszonyok, értékrend, életkeretek, kulturális és etnikai háttér, felekezetiség), azaz sokféle különbözőség és egység együttműködése volt.⁸⁶ Ez a vizsgált mezővárosra is igaz, ahol az egyházpolitikai törvények mentén kialakult a két tábor: a konzervatív katolikusok és a szerb ortodoxok tiltakozásukat fejezték ki, míg a reformátusok, a liberális konzervatívok és a szabadelvűek jelentős része a reformok mellett agitált. A liberális polgárság budapesti protestnagygyűlésére, 1894. március 4-én a Kárpát-medence településeiről a vidéki küldöttségek szervezett

⁸⁰ 1890-től kezdve próbálták a nagyon idős, oktatási feladatok ellátására már alkalmatlan kántortanító nyugdíjazását és új tanító alkalmazását elérni. 1894-ben Faigl István lett a kántortanító, akit a katolikus hitvallás ünnepélyes letétele után vezettek be állomásába, miután elődje, Koller Lőrinc Nadapra távozott. SzfvPL 1181/1891, 1240/1891, 1892/1891, 2193/1894, 1103/1895 (Szigetcsép scholaria).

⁸¹ Borovszky 1910: 221.

⁸² SzfvPL 2557/1894 iskolaszéki jegyzőkönyv, Szigetszentmárton, 1894. december 22.

⁸³ SzfvPL 1407/1895 iskolaszéki jegyzőkönyv, Szigetszentmárton, 1895. január 20.

⁸⁴ SzfvPL 56/ 1896 Zettner Sebő levele Steiner Fülöp püspöknek, Csepel, 1896. február 21.

⁸⁵ 1902-re a Csepel-sziget települései közül Tökölön állami (6 oszt.), Szigetbecsén községi (2 oszt.), Lóréven ortodox (2 oszt.), Makádon református (2 oszt.), Szigetszentmiklóson református (1 osztály) és állami osztályok, Szigetújfalun római katolikus (2 oszt.) és állami (1 oszt. leány); Szigetszentmártonban római katolikus (1 oszt.) és állami (1-1 oszt. fiú és leány) fenntartású elemi iskola működött. Borovszky 1910: 211.

⁸⁶ Gerő 2010: 82.

keretek között érkeztek. Köztük szerepelt Ráckeve is a szomszédos Lacházával⁸⁷ együtt. Számos Budapesthez közelebb található jelentősebb járási székhely, város vagy nagyközség – pl. Abony, Csepel, Vác, Cegléd, Irsa, Nagykáta, Üllő, Lajosmizse, Tata, Hatvan, Szolnok – nem reprezentálta magát.⁸⁸ Ebből arra következtethetünk, hogy Ráckeven jelen volt egy erős liberális csoport, amely a felekezeti iskolák „elközösítését” is élénken támogatta.

A ráckevei katolikus népiskola átadásáról szóló határozat

A mezőváros katolikus iskoláját 1711 körül alapították. A királyi uradalom és az önkormányzat általi juttatásokat az iskolamesterek különféle egyházi szolgáltatásokkal egészítették ki, amelyeket a hívek fizettek meg.⁸⁹ Ráckeve képviselőtestülete 1872-ben kötelezettséget vállalt arra, hogy a katolikus iskolát évente 600 forinttal és iskolaépülettel támogatja. A pénzügyi juttatást a tanítói fizetésekre fordították.

Knezits József káplán 1893. szeptember 1-jén nagy önbizalommal és elhivatottsággal kezdte meg szolgálatát Ráckeven. Rövid időn belül konfliktusba került az esperes-plébánossal és a hitközség liberális gondolkodású tagjaival. Karizmatikus egyéniségével és harcos kiállásával híveket szerzett magának, akik nevében Podruzsik Péter⁹⁰ hálát adott a püspöknek, amiért Knezits József személyében a „dicséretre méltó Misszionárius Atyák” egyikét küldte a városba, és reményét fejezte ki, hogy eszméi termővé fognak válni. Ugyanakkor sajnálattal bátorkodott tudatni Steiner Fülöppel, hogy az Anyaszentegyház ellenségei elkezdtek fogaikat „vigyorgatni” a segédlelkész ellen.⁹¹ A káplán missziójában két küzdelem kapcsolódott össze: az egyházpolitikai reformok és a helyi népiskola szekularizációja ellen agitált. Hogy célját megvalósítsa, el kellett érnie Prúnyi Andor félreállítását, nyugdíjazását. Az iskolaszéki döntésekben ugyanis főszerepet játszott a helyi plébános, aki a szigeti esperesség tanfelügyeleti teendőit is ellátta.

A 20. századi egyháztörténet-írók általánosságban nem voltak jó véleménnyel a dualizmuskori egyház állapotáról, és kritikus hangot ütöttek meg a jozefinista szellemű szemináriumokból kinőtt papi generációkkal kapcsolatosan is. A magyar klerikusok „gyenge erkölcsösségén” kívül a legnagyobb bajnak azt tartották, hogy minden lehetőséget megtekintve a jobb javadalom elnyerése érdekében, s karrierre vágytak.⁹² Egyes plébánosok állami hivatalnokoknak és jól szituált polgároknak érezték magukat, a lelkipásztori

⁸⁷ Kiskunlacháza, Ráckeve szomszédos települése a Duna túlsó partján.

⁸⁸ Sándor 2010: 168.

⁸⁹ Miskei 2003: 376.

⁹⁰ Földműves, a választási névjegyzékekben nem szerepelt, tehát földbirtok, jövedelem vagy iskolai végzettség alapján nem tartozott a mezőváros jelentősebb aktorai közé.

⁹¹ SzfvPL 5858/1895 az egyháztanács nevében Podruzsik Péter levele a püspöknek. Ráckeve, 1895. január 6.

⁹² Bednárk 2018: 46–47.

feladataikat pedig a legszükségesebbre korlátozták. A káplánok helyzete a dualizmus korszakának egészen végig húzóódó problémaforrást jelentett, napirenden volt alacsony javadalmazásuknak, életkörülményeiknek a javítása és a plébánosoktól való függetlenségük igénye.⁹³ Konfliktushelyzetet jelentett az is, hogy a papi nyugdíjazás kérdése nem volt megnyugtatóan rendezve. Jelentősebb magánvagyon és családi támogatás híján nem tudták fedezni a lakhatás, a megélhetés és az orvosi ellátás költségeit. Ennek is betudható, hogy számos plébános, esperes haláláig utolsó állomáshelyén maradt.⁹⁴ Prúnyi Andor a ráckevei iskola szekularizációs kísérletekor 63 éves volt.

A községi iskolák fenntartása eltért a felekezeti finanszírozástól. A világi testületek az osztályok költségeit községi pótdoból oldották meg. Jelentős forrásbővüléshez vezetett, hogy 1877-től az adót a helységhez tartozó birtokokra is kirótták. A községek külön iskolai alapot hoztak létre, melyet birtokban vagy készpénzben állapítottak meg. A szegény sorsú diákokat, akik erről hatósági bizonyítvánnyal rendelkeztek, községi ingyen tankönyvvvel látták el. A korábbi bevált módszert – a községi erőforrások igénybevétele a felekezeti iskola fejlesztésére – az állam megnehezítette, 1891-ben megtiltotta, hogy a községi törzsvagyonból épületeket engedjenek át a felekezeteknek.⁹⁵ Ráckeve képviselőtestületének az volt az érdeke, hogy a három felekezet népoktatását centralizálja, ezért nyomást gyakorolt az iskolaszékre azzal, hogy felfüggesztette a katolikus iskolának folyósított pénzügyi támogatást.

Ráckeve községtanácsával együttműködött Prúnyi Andor, és a római katolikus iskola osztályainak elközösítése mellett kampányolt.⁹⁶ Azzal érvelt, hogy már számos katolikus szülő a községi iskolába íratta be gyermekét, és ez a folyamat erősödik. Emiatt pedig a „hitbeli közönség” kétfelé szakad. Az iskolaszék a tanintézet fenntartásához az egyházmegyétől biztosítékot várt, hogy a 3000 forintnyi iskolaköltség beszedhető és rendelkezésre áll, de garanciát nem kaptak. Hangsúlyozták, csak ideiglenesen adnák át az osztályokat a községnek. Arra hivatkoztak, hogy az 1894. szeptember 9-én kitett aláíróívet⁹⁷ a 778 hitfelekezeti párbér-fizetőnek a fele sem írta alá, a tehetősebb férfi családtagok közül pedig nagyon kevesen. Olyanok is nevüket adták, akik semmi adót nem fizettek, sőt még szavazatra sem voltak jogosultak. Ennek alapján megállapították, hogy a többség a községi iskolát akarja. Még aznap háromfős bizottságot hoztak létre az „elközösítés” feltételeinek kidolgozására.⁹⁸

Knezits József azonnal harcba lendült, és tájékoztatta a püspököt. Utalt arra, hogy amikor még 1894 tavaszán felmerült az iskola átadása, az április 8-i iskolaszéki gyűlésen határozat született az osztályok megtartásáról.⁹⁹ Az 1894–95. tanévben viszont Ráckeve elöljárói látogatást tettek a település iskoláiban, és – tekintettel a katolikus

⁹³ Bednárík 2018: 49.

⁹⁴ Bednárík 2018: 51.

⁹⁵ Nagy 2003: 111.

⁹⁶ SzfvPL 9267/1894 Katolikus iskolaszéki jegyzőkönyv. Ráckeve, 1894. szeptember 16.

⁹⁷ Azok aláírását gyűjtötték nyilvánosan, akik a népiskola felekezeti jellegét meg kívánják tartani.

⁹⁸ SzfvPL 9267/1894 Katolikus iskolaszéki jegyzőkönyv. Ráckeve, 1894. szeptember 16.

⁹⁹ SzfvPL 731/1895 Knezits József levele Steiner Fülöp püspöknek. Ráckeve, 1895. február 6.

intézményben tapasztalt „hanyatlásra” és a tanítók alacsony fizetésére – elhatározták, hogy községi iskolát szerveznek.¹⁰⁰ Ennek hatására Prúnyi Andor az iskolaszékben újabb voksolást rendelt el, és egy szavazattal többségbe kerültek azok, akik az iskolát községivé kívánták változtatni. A káplán a hívek között lelkes gyűjtésbe kezdett, hogy a tanítók bérhátralékát ki tudják fizetni, és igyekezett a híveket meggyőzni arról, hogy az „*ellenpropaganda hazugságokat terjeszt*”: nem a híveknek kell új tantermet építeni, több adót fizetni. Rövid idő alatt 1300 forint gyűlt össze a katolikus iskola fenntartására, ami komoly teljesítménynek számított.¹⁰¹ Steiner püspök meg is dicsérte szorgalmas, ügybuzgó „fiát”.

Ráckeve község képviselő-testülete 1894. szeptember 16-án 2508. sz. határozatával jóváhagyta a község és az egyháztanács között létrejött szerződést, amelyben a felekezet a ráckevei iskolai javadalom átadásával hozzájárul a községi iskola szervezéséhez és fenntartásához. Arra hivatkoztak, hogy a ráckevei felekezeti iskoláknak az összevonását, községivé alakítását a vármegye közigazgatási bizottsága rendelte el s hogy a többi felekezet már át is adta iskoláit.¹⁰² A korábban ismertetett adatok szerint ez csak részben volt igaz: a szerb ortodoxok ugyanis nem váltak meg alapfokú oktatási intézményüktől. 1895 februárjában Knezits komoly feszültségről számolt be Steiner püspöknek: az iskolaszéki tagok egyre gyakrabban tapasztalták „*főtisztelendő esperes plebános urnak kifakadásait, mint Méltóságodnak drága személye, mint pedig csekélységem s az egyháztanács tagjai ellen*”.¹⁰³ A gondnok lemondott, mert Prúnyi az elmaradt párbér hátralékok behajtására szólította fel, amit ő megtagadott. Attól félt, hogy fölgyújtják a házát. Erre az esperes-plebános tombolt, gyávának nevezte őt.¹⁰⁴ Prúnyi esperes az új tanítói állás kiírásakor nyilvánosan is színt vallott, ugyanis azzal kívánta vonzóbbá tenni az állást, hogy a népiskola legkésőbb fél év múlva községi lesz. Ez az ígéret garantálta az állami fizetés pontos kiutalását. 1895. február 24-én az iskolaszéki elnök – a jegyzőkönyvek beküldésével – tudatta a püspökkel a határozatot: a ráckevei Római Katolikus Egyháztanács és Iskolaszék, valamint a hitfelekezeti népgyűlés a négyosztályos iskolát hívei zömének nagy szegénysége miatt átadta Ráckeve mezőváros előjáróságának, majd 1895. március 5-én levél útján¹⁰⁵ a püspök hozzájárulását kérte az „ideiglenes átengedéséhez”. Steiner Prúnyi Andort megrovásban részesítette a római katolikus iskola „*elközösítése tárgyában tanúsított vétkes hanyagsága és közömbössége miatt*”, és a szerződést püspökhatósággal megsemmisítette. Egyúttal felszólította az esperest, hogy buzdítsa híveit a szószékről a felekezeti tanoda fenntartására.¹⁰⁶

¹⁰⁰ SzfvPL 9267/1894 Katolikus iskolaszéki jegyzőkönyv. Ráckeve, 1894. szeptember 16.

¹⁰¹ A párbér 2 forintot tett ki.

¹⁰² SzfvPL 603/1895 a pesti alsójárás főszolgabírójának jelentése Ráckeve község és a római katolikus egyház között létrejött szerződés tárgyában. Ráckeve, 1895. szeptember 16.

¹⁰³ SzfvPL 731/1895 Knezits József levele Steiner Fülöp püspöknek. Ráckeve, 1895. február 6.

¹⁰⁴ SzfvPL 731/1895 Knezits József levele Steiner Fülöp püspöknek. Ráckeve, 1895. február 6.

¹⁰⁵ SzfvPL 101/1895 Prúnyi Andor benyújtja az iskola elközesítésére vonatkozó szerződést a püspökséghez. Ráckeve, 1895. március 5.

¹⁰⁶ SzfvPL 717/1895 Steiner püspök levele Prúnyi espereshez. Székesfehérvár, 1895. március 17.

1895. március 8-án Ráckeve község képviselőtestülete rendkívüli közgyűlést tartott. Kimondatott, hogy az 1894-ben megvont segélyezést nem állítják vissza, és a tanítói fizetésekhez sem járulnak hozzá. Pahocsa Sándor¹⁰⁷ ráckevei községi főbíró felszólalásában sürgette, hogy a felekezeti iskola községi jellegűvé tétele a tanügy érdekében mielőbb végleges befejezést nyerjen. Az esperes és a káplán személyes ellentéte kiéleződött, és a hitközség az iskolaátadás kapcsán is kettészakadt.

Társadalmi háttér – a ráckevei közös iskola támogatói és ellenzői

A katolikus hívek között a szekularizáció lelkes támogatókra talált, elsősorban az iskolázottabbak között (pl. Bódy Jenő Ödön [30]¹⁰⁸ járásorvos, Mészáros Lajos [35]¹⁰⁹ községi orvos, Wehner Ede [45] gyógyszerész, Nagy Győry István [29] ráckevei jegyző, Éder Kálmán [52] ügyvéd¹¹⁰, Sóóky József [44] községi adópénztár-ellenőr, Vargai András [67] ráckevei takarékpénztár igazgatója¹¹¹, Tóth Mihály [40-es éveiben járt] kántortanító, Óváry János [27], az új tanító, Kaszás József [51], Chikán Pál [25] osztálytanítók). Az iskolaszéki jegyzőkönyvek, a hivatalos vizsgálatok és tárgyalások dokumentációja alapján kijelenthető, hogy a választójoghoz szükséges vagyoni cenzussal rendelkező helyi lakosok közül ezt a táborot erősítette Magdics András községi szolgabíró, Vella Imre (54) főszolgabíró, Koroknay István (40) községi számfejtő, Bórbé Imre, Faith János (50), Kneitner István (39), Májer Mihály (31), Mészáros György (68), Németh István és József (44), Talyigás Mihály (58) földművesek, Fáith Vincze (42) iskolaszéki főgondnok, halász, Gozony József molnár (földbirtok jogán), Kajzer József (28) okleveles jegyző, szolgabírói írnok, Melczer István pék, Tischner József (34) járási írnok, ifj. Vuits Mihály (58) segédjegyző, hídbérlő (jövedelmük alapján). Személyes vallomásukkal és/vagy aláírásukkal a katolikus iskolát támadták a Ráckeven választójoggal nem rendelkező Badary Árpád kalapos, Balázs József órás, Bódór György ács, Lekszer Ferenc cipész, Kneitner Antal férfisabó, Vági József takács, Baumer Gyula, Beranek Ferenc, Béri Nándor, Deist Márton, Faigli Rudolf, Golovitz Károly, Golovitz Dezső, Horpán Márton, Klávati József, Mürsich Albert, Páli Ferenc Pauer György, Robotka Benedek, Stipán István (iskolaszéki tag), Széles István földművesek, akik többségében a római

¹⁰⁷ 56 éves földbirtokos, valószínűleg református vallású.

¹⁰⁸ A személyeknél az 1895. évi életkort adtam meg.

¹⁰⁹ A zárójelben azok életkorát tüntetem fel, akiknek személyét és életkorát a kutatás jelenlegi szakaszában a rendelkezésemre álló források alapján egyértelműen be tudtam azonosítani. A személyeket és adataikat Ráckeve községi tanácsának és a katolikus iskolaszéknek a jegyzőkönyvei, Knezits József büntetőeljárásának peranyaga, az újságban megjelent híradások és a Jekelfalussy-féle szakmák, illetve a választási névjegyzékek alapján állítottam össze.

¹¹⁰ A katolikus iskolaszék tagja 1894-ben, 1895-ben a községi iskolaszék elnöke.

¹¹¹ A római katolikus iskolaszék világi elnöke 1894–1896 között.

katolikus felekezethez tartoztak. Az ügy szempontjából fontos hivatalt viselő személyek viszont protestánsok voltak: Tóth József állami tanfelügyelő, Szilágyi Lajos (46) ráckevei járási főszolgabíró, dr. Csapó Lóránd (32) pesti alsójárás főszolgabíró, Csányi Andor szolgabíró, gróf Csáky Albin vármegyei aljegyző, Kaszap Gyula járási írnok, Göndöcs János (41) községi írnok, Földvár Miklós szabadelvű képviselő, Kudor János községi állatorvos, Kocka József (39) községi református tanító.

Knezits József káplán fanatikus módon gyűjtötte maga köré táborát, felkereste a lakosságot, gyűléseket hirdetett, és a szószéken is arra buzdította a híveket, hogy ne engedjék világi kézbe az iskolát, aminek fő védelmezői a földbirtokkal és választójoggal rendelkezők közül Brezina Károly (41) algondnok, Kalmár Imre főgondnok, Kapitány András, Németh József (45), Pajzinger János (61), Platényi Péter (54), Podruzsik Lajos (70), Tóth János, Vörös István (56), iskolaszéki tagok, Kalmár József (79), Stock János (40) és István (40), Szebellédi István, Szálé Mátyás (86) iskolaszéki tag, nyugalmazott számtartó a jövedelme alapján került a ráckevei választópolgárok közé.¹¹² A vagyontalanabbak közül Illés József (54) molnár, Müller Ferenc (39) szabó, Tatay János és Szalay Balázs (36)¹¹³ takács, illetve Bassitár József, Krausz János, Platényi Antal, Podruzsik Péter, Seltner Nándor földművesek voltak a „heckkáplán” legkitartóbb hívei. Az első vizsgálatok alapján jól látszik, hogy a ráckevei római katolikus és református elit – a hatóságokkal együttműködve – a ráckevei felekezetszemleges községi fenntartású iskolát támogatta, de az ügy mellé állt számos iparosmester, földműves, olyanok is, akiknek műveltsége, birtoka vagy vagyona nem érte el a választási cenzushoz szükséges szintet, azaz a mezőváros alsóbb társadalmi rétegéhez tartoztak. Knezits mellett álltak a tradicionális társadalom jelentősebb földbirtokosai, akik a polgárosodó Ráckeve társadalmi változásait és a modernizációt nehezen élték meg. A káplán a lakosság legalsóbb rétegét tudta annyira fanatizálni, hogy az tűzbe ment volna érte.¹¹⁴ A fiatal pap a konzervatív katolikusokat megszólítva prédikációiban elítélte az egyházpolitikai törekvéseket, különösen a kötelező polgári házasságot ostromozta.¹¹⁵

¹¹² PML-IV.406.c. Képviselőválasztási névjegyzékek, 1877–1950 (Állag) | Ráckeve 1892; 1896

¹¹³ Feltehetően édesapja tanított képesítés nélkül az 1870-es években az elemi iskolában.

¹¹⁴ Pesti Napló 1895. július 26. 2–3.

¹¹⁵ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár az egyházpolitikai törvényeket a parlament elfogadta, azok még nem emelkedtek törvényerőre. Tehát vitatható, hogy törvénysértést követett-e el, amikor az adott paragrafusok ellen agitált.

Az iskolaszéki küzdelmek második felvonása

A konfliktus tovább éleződött. 1895. május 12-én Brezina Károly és társai, a ráckevei egyháztanács tagjai tiltakoznak a római katolikus hitközség vagyoni állapotáról az egyháztanács többi tagjai által beterjesztett kimutatás ellen.¹¹⁶ Szerintük az adatok nem voltak helytállóak, és csakis azt a szándékot hivatottak alátámasztani, hogy Ráckeve katolikus közössége nem képes a felekezeti iskolát fenntartani. Steiner püspöknek megírták, a kimutatás aláírását a valótlan adatok miatt megtagadták. Június 9-én az egyháztanács bejelentette lemondását arra hivatkozva, hogy fizetéseképtelenség miatt nem tudja kiszolgáltatni a tanítók járandóságát.¹¹⁷ Steiner Fülöp ezek után újra bekérte a pontos kimutatásokat. Felszólította Prúnyit, érje el a királyi uradalom anyagi hozzájárulását és Ráckeve községi támogatásának visszaállítását, hogy a tanítók hátralékának kifizetésére ne kelljen kölcsönt felvenni.¹¹⁸ Június 11-én Pahocsa szolgabíró felszólította a püspököt, hogy a „tanügy jól felfogott érdekében” fizessen segílyt, vagy járuljon hozzá a fenntartóváltáshoz. Egyben értesítette őt arról, hogy felterjesztésével egyidejűleg a megyei királyi tanfelügyelő útján jelentést tett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez is a római katolikus iskola és annak tanítóinak „siralmas helyzetéről”. A szóban forgó pedagógusok ugyanis a vármegye közigazgatási bizottságához fordultak. A községi előjáróság június 14-én hivatalos felterjesztéssel adott súlyt Pahocsa levelének. Kijelentették, hogy az iskola községezésének megakadályozása a „*legbotrányosabb állapotot vonta maga után*”:

¹¹⁶ „1.) Azt a követelést, hogy Méltóságod a kath.iskolák fenntartására adjon egyszersmindenkora 6000 ftot és évenként 2500 frtot, leggyengébben szólva is esztelen és szemérmetlen erőszakoskodásnak tartjuk. 2.) A tanítók fizetése eddig 375 frt és lakás volt; ebben a kimutatásban pedig 500 frt, 100 frt lakbér és 600 négyszögöl kert van felvéve, jöllehet a fizetés-felemelésről az egyháztanácsban eddig nem volt szó, és nincs is most annak ideje, mikor egyházközségnek két nyugalmazott tanító nyugdíját kell fizetnie s azonkívül egy új osztályt kellene felállítania, és így a rendesnél nagyobb terhet kellene viselnie.

3.) A hitközség adója fejében 200 frtnál több van felvéve mint kiadás; ebből azonban Főtisztz esperes Úr kb. 70 frtot, a tanító Urak pedig együttesen mintegy 50-60 frtot a hitközségnek tartoznak visszafizetni, s így a hitköz valóságos adóterhe a felvett összegnek a felét sem teszi ki. A visszafizetés a kimutatásban egy szóval sincs említve.

4.) A kimutatásban a nép mint koldus van feltüntetve, mely képtelen fizetni. Erre vonatkozólag elég arra utalnunk, hogy a tavalyi algondnok, alulírott Németh József nemcsak az ő rá eső párbért szedte be, hanem mégpedig a hátralékból is 100 frtnál többet; csak komolyan és lelkiismeretesen kell a dologhoz hozzáfogni. Továbbá a mult évben csak önkéntes adakozás útján 1300 frtnál többet irtak alá a hivek iskola-építésre és közel 400 frtot tényleg be is fizettek; hogy az egész összeget meg nem fizették, az csak azon mult, hogy az egyháztanács az iskolák elközösítését kimondotta.

5.) Végre nem találtuk a kimutatásban a temető jövedelmét, noha ennek is van meglehetősen jövedelme a sírhelyekből; hogy hová lesz ez fordítva, arról soha senki sehol nem számol be.” SzfvPL 1210/1895 Az iskolaszék képviselőinek levele a püspökséghez. Ráckeve, 1895. május 12.

¹¹⁷ „a romai katolikus hivek nagy szegénységök miatt nem képesek iskoláikat tovább is fenntartani, és így az Iskolaszék a felsőbb hatóság előtt nem vállalhat felelősséget iskoláinak rossz állapota és tanítóinak nyomorúságos helyzetéért.” 1381/1895 Az egyháztanács és az iskolaszék lemondásáról szóló levél a püspökséghez. Ráckeve, 1895. június 10.

¹¹⁸ SzfvPL 1854/1895 Steiner Fülöp utasítása Prúnyinak. Székesfehérvár, 1895. június 10.

a tanítók fizetési hátraléka a félév végére 263 forintot tett ki, a tél folyamán az iskolát nem tudták megfelelően fűteni és a katolikus iskolaszék leköszönt. A tanügy jól felfogott érdekében kérték a püspököt, hogy akár nagyobb évi segéllyel, akár a katolikus iskola községi jellegűvé változtatásával a helyzeten segítsen.¹¹⁹ A megyei közigazgatási bizottság a tanítók elmaradt járandóságának ügyét az 1895. júniusi havi gyűlésén tárgyalta, és végrehajtást rendelt el az iskolaszék minden egyes tagjának a magánvagyonára, annak ellenére, hogy tagok tisztségükről lemondtak.¹²⁰ A tanítók az újságnak azt is megírták, hogy az előző év tavaszán a község a református és római katolikus felekezetekkel egyetértve elhatározta, hogy községi iskolát állít fel. A református egyházi hatóság ebbe bele is egyezett, s a község a tanítókat azonnal át is vette s számukra 600 forint fizetést biztosított. A fehérvári püspök azonban nem engedte meg a felekezeti iskola feladását, ezért a tanítók 1896-ban még „egy krajcár fizetést sem láttak”.¹²¹

A ráckevei egyház- és iskolapolitikai küzdelmek a sajtóban

Az esperes és a káplán vitája is országos ismertségre tett szert 1895 júniusában. A liberális sajtóorgánumok többsége arról tudósított, hogy egy „Knézics” nevű volt ferences rendi szerzetes, Steiner püspök „kedvence” a ráckevei római katolikus, református és szerb ortodox lakosság békés együttélését megzavarta. A polgári házasság ellen lázított a szószékről, s maga Prúnyi Andor ellen is agitált, aki az egyházpolitikai kérdésekben ellenkező véleményen volt. A „hecckáplán” számlájára írták, hogy a katolikus hitközség községivé alakítása nem történt meg, és a tanítók nem kapták meg járandóságaikat.¹²²

A Fejér Megyei Naplóra hivatkozva a Budapesti Hírlap közölte, hogy július 11-én Csapó Lóránt szolgabíró, Magdics András községi másodbíró, Göndöcz János községi írnok, a csendőr-őrsvezető és a községi kisbíró a plébánián házkutatást tartott. Mivel Knezits káplán Székesfehérvárott volt, lakatossal törték fel a zárat, hogy a Lepsényi Miklósnak¹²³ gyűjtött pénzt lefoglalják. „A kutatás eredménytelen volt: mindössze a Magyar Néplap egy számát foglalták le.”¹²⁴ Az eseményt a szociáldemokraták ironikusan kommentálták: „Úgy látszik, a magas kormány a klerikális ellenzékét majdnem

¹¹⁹ SzfvPL 1401/1895 Pahocsa Sándor tájékoztatja a püspököt, hogy a királyi tanfelügyelőn keresztül jelentést tett a vallás- és közoktatási miniszterhez. Ráckeve, 1895. június 14.

¹²⁰ Nemzeti Iskola, 1895. június 29. 2.

¹²¹ Nemzeti Iskola, 1895. augusztus 3. 3.

¹²² Pesti Hírlap, 1895. július 16. 7.

¹²³ Lepsényi Miklós József (1860–1924) Lovasberényben született, a gimnáziumot Székesfehérvárt végezte. 1876-ban belépett a ferences rendbe. A bölcsezetet Nagyszombatban, a teológiát Pozsonyban végezte. 1882-ben szentelték pappá. 1895-ben egyik cikke miatt féléves fegyházra ítélték. 1896-ban a Néppárt képviselőjeként, amelynek alapítótagja volt, a letenyei kerületben országgyűlési mandátumot szerzett.

¹²⁴ Budapesti Hírlap, 1895. július 17. 5.

akkora megtiszteltetésben részesíti, mint minket szociáldemokratákat.”¹²⁵ Más sajtóforrások szerint a főszolgabíró a „motozás” alkalmával nemcsak a gyűjtőívet, hanem más kompromittáló iratokat is lelt. A hazaérkező káplán a templomban kijelentette, hogy ő Lepsényit mártírnak tartja, és Ráckeven marad, mert Steiner Fülöp azt kívánja. Majd néppárti programbeszédével néhány „bigott” embert annyira fanatizált, hogy azok dorongokkal álltak őrt a plébánia előtt, hogy Knezitset az esetleg megjelenő csendőrök ellen megvédelmezzék.¹²⁶ Egyes publicisták arról is beszámoltak, hogy a fentiekben ismertetett cselekedeteken túlmenően a káplán úr fiatal leányok kezét „melegen” csokolgatja, de a fiatal asszonyoknak is szeret lelki vigasztalást nyújtani, akiktől azután, – *„bizonyára extra kedvtelésből – az ablakon keresztül távozik*”¹²⁷. A káplánról szóló híradásoknak a liberális lapok azért tulajdonítottak nagy jelentőséget, mert szerintük a pap nyilatkozatai egyértelművé tették, hogy a Néppárt képviselőjelöltjei a katolikus egyházhoz kapcsolódnak.¹²⁸ Hangoztatta ugyanis, hogy őt a püspök bizonyos misszióval küldte Ráckevére, mert „már régóta rossz szemmel nézte a ráckeveiek vallástalanságát s azt szeretné, hogyha nem nyugodnának bele az új egyházpolitikai törvényekbe. A pap megtagadta azon gyermekek keresztelését, akiknél református asszony vállalkozott a keresztanyaságra. Házasságok esetében még szigorúbb volt, a püspöknek tett panaszával állítólag azt is megakadályozta, hogy Prúnyi esperes az egyik katolikus jegyzőt egy görögkatolikus vallású nővel összeadja. Emiatt a hívek inkább más felekezet templomában esküdtek.”¹²⁹ Az esperes tehetetlen volt a káplánnal szemben, írt egy alázatos levelet püspökének, amelyben elpanaszolta, hogy a káplán működése nemhogy erősebbé tenné a katolikusságot, de gyöngíti azt. A püspök azonban válaszra sem méltatta.¹³⁰

Képviselő-választás a ráckevei választókerületben

Beniczky Ferenc,¹³¹ miután 1892-ben elnyerte a főispáni posztot, azonnal hozzálatott a kormánypárt újjászervezéséhez, kezdeményezésére alakult meg a Szabadelvű Párt Pest vármegyei szervezete. A 92-es választáson azonban már nem tudta az ellenzék

¹²⁵ Népszava, 1895. július 16. 5. A tudósító a főszereplő nevét nem tartotta fontosnak, Knezics Ferencz római káplánról írt. A vezetéknév helyesírása és a keresztnév pontatlansága gyakori jelenség.

¹²⁶ Pesti Hírlap, 1895. július 16. 7.

¹²⁷ Pesti Hírlap, 1895. július 16. 7.

¹²⁸ Pesti Hírlap, 1895. július 27. 7. A Szabad Szóban megjelenteket idézi: „Nem fog itt tovább garáználkodni a kormánypárt, hanem bevonul a dicső néppárt, amelynek jelöltjévé avatom magamat. A néppárt zászlaját lobogtatom, amelyen Szűz Mária képe leng s ezt viszem majd az itteni képviselőválasztáskor győzelemre.”

¹²⁹ Pesti Napló, 1895. július 26. 2–3.

¹³⁰ Pesti Napló, 1895. szeptember 14. 4.

¹³¹ 1890 és 1905 között töltötte be a tisztséget. Előtte Jász-Nagykun-Szolnokmegye főispánja lett. 1884-ben belügyi államtitkárrá nevezték ki. Pest megye archontológiája: 62. Országgyűlési almanach: 177.

előretörését megakadályozni: ekkor a megye 17 választókerületében 12 helyen választottak függetlenségi párti, 3 helyen nemzeti párti képviselőket.¹³² Kérdéses volt a ráckevei körzet megtartása a kormánypárt számára. A 92-es választásokon Földváry Miklós,¹³³ Földváry Mihály alispán fia a ráckevei királyi uradalom intézőjének aktív segédletével elhódította a mandátumot. Az 1896-os választások idején a ráckevei uradalom jegyzője már nem élt, ezért a főispán a hatóságokkal együtt szándékozott mindent megtenni a szabadelvű politikus támogatása érdekében. A néppárti jelöltektől leginkább Dél-Pest megyében tartottak, hiszen itt indult Zichy Nándor, a Néppárt elnöke¹³⁴, amely politikai csoportosulás Beniczky szerint „reakcionárius”, a nemzetiségeket a magyar állam ellen izgatja és a „sötét középkor eszményeit akarja a XIX. század végén feleleveníteni”.¹³⁵

1895 szeptemberében Knezits politikai szerepvállalása összekapcsolódott a ráckevei választókerület szabadelvű képviselőjének kampányrendezvényével. Földváry Miklós¹³⁶ hetekkel azelőtt tudatta a községi előjárósággal és a főszolgabíróval, hogy beszámolóját szeptember 1-jén délután három órakor fogja elmondani. A káplán ugyanerre az időpontra körmenetet szervezett, így kívánta megünnepeltetni két éves lelkészi működésének jubileumát. A harcos pap későbbi vallomásaiban arra hivatkozott, hogy a hívek kezdeményezték az ünnepséget.¹³⁷ Szilágyi Lajos községi főszolgabíró összeütközéstől tartva a körmenetet betiltotta. A helyi hatóságok és a napilapok szerint ennek ellenére nagy tömeg gyűlt össze a plébánia előtt, hogy üdvözölje a káplánt, de Csapó Lóránt járási főszolgabíró csendőrökkel megakadályozta a nyilvános beszédet és a tüntető körmenetet. Knezits József ezért a templomba vezette híveit, többek között megeskette őket, hogy *„ahol a marhapasszusokat osztják, házasságot nem fognak kötni soha, mert ez nem is házasság, csak ágyasság”*. Az esemény az antiklerikális újságírók kedvelt témájává vált. A fanatikus pap aznap még Becsén is szította a híveket.¹³⁸ *„A plébános ünnepélyt rendezett saját tiszteletére. A ráckezveiek egy része lépre is ment, úgy, hogy csodálkozva kérdjük: a butításnak csak két éves jubileumát üli meg a lágyfejű szent?”*¹³⁹ Csapó Lóránt vizsgálatot indított a „hecckáplán” ellen.¹⁴⁰ A ráckevei „intelligencia” reményét fejezte

¹³² PML IV. 401-a Főispáni bizalmas iratok 1. doboz 590/95. A főispán levele a miniszterelnökhöz 1895. június 22.

¹³³ Országgyűlés képviselőházának naplója.

¹³⁴ Zábori 1998b: 17.

¹³⁵ PML IV. 401-a Főispáni bizalmas iratok 2. doboz 41/96.

¹³⁶ 1881-ben szabadelvű párti programmal a ráckevei kerület képviselője lett; az országgyűlés megnyitása-kor korjegyző gyanánt szerepelt. 1887–1892 és 1892–1896 között is az országgyűlés tagja lett. Evangélikus presbiter. Szapáry gróf főispán tiszteletbeli főjegyzővé nevezte ki. Mint bizottsági tagnak szolgálatait a megye továbbra is igénybe veszi, s nemcsak a közigazgatási bizottság tagjává, hanem a többi bizottságok s választmányok tagjává is megválasztotta. Új országgyűlési almanach: 208.

¹³⁷ Döntvénytár 1897: 66.

¹³⁸ Pesti Napló, 1895. szeptember 4. 3.

¹³⁹ Üstökös, 1895. szeptember 8. 427.

¹⁴⁰ „Knezics József ráckezveiek káplán f.év. július hóban a róm. cath. kegyurasági templomban a királlysértésért 6 havi fogházra elítélt Lepsényi Miklóst dicsőítette s javára adakozásra hívta fel a népeket – s gyűjtött is – beszédje folyamán mint megbízható tanúvallomásokkal igazolva van, azt mondotta: »Keresztelő Szent János Heródes királynak meg merte mondani, hogy nem illik vadházasságban élni s a király börtönbe

ki, hogy áthelyezik valami félreeső kis községbe, „*csak az aggasztja a ráckeveieket, hogy a püspöke nem a hercegprimás, hanem a néppárt egyházi vezére, Steiner Fülöp*”.¹⁴¹ A ráckevei előkelő polgárok arról is panaszkodtak, hogy a Magyar Állam¹⁴² című periodika a plébánost megtámadta, számárnak nevezte, amiért a szabadelvű Földváry Miklós rendezvényén részt vett. A képviselő tüzetesen kifejtette, a polgári házasság nemcsak nem árt, de használ az igazi vallásosságnak. Erre bizonyosság, hogy Prúnyi Andor nem félti az egyházat az új törvényektől.¹⁴³

Szeptember 9-én a csepeli esperes-plébános, Steiner János szigetújfalusi, Hofbauer Ede csépi, Pasztorek István tököli plébános és Knezits József nyílt levelet intézett Prúnyi Andorhoz. Sajnálataikat fejezték ki, amiért a ráckevei esperes-plébános Földváry „kirohanásával” szemben nem vette védelmébe az anyaszentegyházat és a híveket, akik a polgári házasságot ellenzik.¹⁴⁴ Erre reagálva Prúnyi esperes a liberális lapokat tájékoztatta arról, hogy Knezits izgató magatartása miatt már több ízben keresett orvoslást Steiner Fülöp székesfehérvári püspöknél, de választ sem kapott, ezért az egyházközség kegyurához, a királyhoz fordul orvoslásért. „Vádiratát” augusztus 26-án elküldte a püspöknek: A káplán megszegte papi fogadalmát, mert feljebbvalója ellen cselekszik. A szószékről lázít és bujtogat a hatóságok, bíróságok ellen. Gyalázatos módon beszél a királyról, szószékről hirdeti a felekezeti háborút, megtiltja a híveknek a más vallásbelivel való érintkezést, az azoktól való vásárlást. A „szocializmus legveszedelmesebb” tanait hirdeti a templomban, szidja a gazdagokat, és bujtogat ellenük, szemérmetlen kifejezéseket használ, életmódja kicsapongó. A népet az egyházpolitikai törvények ellen izgatja.¹⁴⁵ A ráckevei katolikus és református elit – a főbírótól az orvosokon át a járási írnokokig¹⁴⁶ – szeptember 19-én reagált a szigeti esperesség plébánosai által közzétett levélre, védelmébe vette Földváry Miklóst. A település műveltebb, tekintéllyel rendelkező polgárai cáfolták, hogy a képviselőt támadta a római katolikus egyházat s annak híveit. Hangsúlyozták, hogy csak azok ellen fordult, kik a népet a törvény ellen izgatják. Knezits pedig „felültette” a tisztelendő urakat, hiszen ő maga sem volt jelen, hanem a néppárt

vettette, Lepsényi Miklóst is, mert meg merte mondani az igazat, hasonlóan börtönbe vettetik jogtalanul, ezért szenvedéseinek enyhítésére adakozzanak a hívek, mert Lepsényi jelenleg 6 hónapi fogház-büntetését szenved Szegeden». Ezért nevezett káplán ellen 950/klv.95 szám alatt indított vizsgálat iratai a kiv /hiv. Ügyészséghez lettek áttéve, hol a vád alá helyezés már indítványoztatott is. Ráczkeve, 1895. szeptember 7. Dr Csapó Lóránt” SzfvPL

¹⁴¹ Pesti Napló, 1895. szeptember 4. 3.

¹⁴² 1896. szeptember 4. A folyóiratot a székesfehérvári püspök alapította.

¹⁴³ Pesti Napló, 1895. szeptember 7. 5.

¹⁴⁴ Magyar Hírlap, 1895. szeptember 15. 5.

¹⁴⁵ A Magyar Államban megjelent cikket közli a Pesti Napló, 1895. szeptember 14. 4.

¹⁴⁶ „Bódy Jenő Ödön dr. járásorvos, r. kath., Wechner Ede gyógyszerész, r. kath., Kocka József közs. tanító, Mészáros Lajos dr. r. kath. közs. orvos, Nagy György István jegyző r. kath. Guoth Kálmán cs. és kir. uradalmi pénztárnok, Pahocsa Sándor főbíró, Göndöcs János közs. képviselő, Magdics másodbíró, r. kath., Kudor János közs. állatorvos, Soóky József r. kath. közs. képviselő, Koroknay István közs. számfejtő, Vella Imre r. kath. pénztárnok, Czipi István ellenőr, ifj. Vuits Mihály r. kath. s.-jegyző, Kaszap Gyula járási írnok, Tischner József járási írnok r. kath., Kajzer József r. kath. okl. jegyző”.

toborzásával volt elfoglalva.¹⁴⁷ Az 1895. szeptember 1-jei történések a későbbi, káplán elleni vádeljárásban fontos szerepet játszottak.

Az iskolaszéki küzdelmek lezárása

A feszült helyzetről árulkodik, hogy a szolgabíró szeptember 28-án az egyháztanács másnapi gyűlésére törvényhatósági hivatalnokot delegált, akinek a rend fenntartása és adott esetben a gyűlés felosztatása volt a feladata.¹⁴⁸ Az október 13-án megtartott gyűléséről az iskolaszék beküldte jegyzőkönyvét Steiner püspöknek, amelyben leírták, Ráckeve község nagyobb része örömmel vette, hogy az iskola felekezeti marad, s mivel két éve minden vasárnap tárgyaltak, és Prúnyival nem jutottak egyezségekre, Knezits Józsefet egyhangúlag iskolaszéki taggá választották. Bízta személyében és a költségvetésében is.¹⁴⁹ A lelkes pap örömmel tájékoztatta az egyházatyát arról, hogy az iskolaszéki tagok választása az egyházatyá óhaja szerint ment végbe: *„a győzelem a mienk és Isten segítségével már egész erővel minden nehézséggel megküzdöttünk”*, noha az iskola fenntartására gyűjtött adományokat a volt főgondnok – Prúnyi beleegyezésével – más egyházi célra költötte. A tanítók beperelték az iskolaszéket, annak ellenére, hogy öt tagja néhány nap haladékot kért és Knezits a vasárnapi misén 97 család adakozásából a tanítók elmaradt fizetését össze is gyűjtötte.¹⁵⁰ Óváry János, Chikán Pál és Tóth Mihály tanítók nyilatkozata megjelent a Nemzeti Iskola hasábjain is: végső kétségbeesésükben polgári pert indítottak, amelynek hatására – lakbér követelésük kivételével – négy havi hátralékos fizetésüket megkapták. Az – új összetételű – iskolaszék az októberi gyűlésen elmarasztalta őket a peres eljárás miatt, de kijelentették, a jövőben is érvényt szereznek jogos követeléseiknek. Nehezményezték, hogy az ülésen jegyzőként szereplő *„Kaszás J. kartársuk”* nem mutatott további ellenzéki magatartást.¹⁵¹ Knezits káplán beszámolt a püspöknek arról is, hogy *„az egyik Istentagadó”* orvos azzal riogatja a szülőket, hogy gyermekeik a katolikus iskolában megbetegszenek.¹⁵² A járási főszolgabíró rendeletben szólította fel az egyházi hatóságot, hogy a római katolikus iskola felszerelésének hiányait haladéktalanul pótolják.¹⁵³ Végül tehát megszületett a határozat: a ráckevei katolikus népiskola felekezeti maradt. Ezt azonban Prúnyi Andor katolikus tanfelügyelő vonakodott benyújtani az egyházi hatóságnak.

¹⁴⁷ Magyar Hírlap, 1895. szeptember 19. 7.

¹⁴⁸ SzfvPL 8194/1895 Szilágyi Lajos szolgabíró levele az egyházmegyének. 1895. szeptember 28.

¹⁴⁹ SzfvPL 2190/1895 iskolaszéki jegyzőkönyv. Ráckeve, 1895. október 13.

¹⁵⁰ SzfvPL 2204/1895 Knezits József levele a püspöknek a katolikus iskola fenntartása ügyében. Ráckeve, 1895. október 18.

¹⁵¹ Nemzeti Iskola, 1895. november 16. 8.

¹⁵² SzfvPL 2204/1895 Knezits József levele a püspöknek a katolikus iskola fenntartása ügyében.

¹⁵³ SzfvPL 2313/1895 Szilágyi Lajos főszolgabíró levele a püspökséghez. Ráckeve, 1895.

Október 29-én az iskolaszék egy utolsó hivatalos támadást intézett az esperes ellen. Panaszt nyújtott be az egyházi hatóságnak, mert Prúnyi Andor továbbra sem fáradozott az iskola megtartásáért és kilátásba helyezték lemondásukat, ha ő marad az iskolaszék elnöke.¹⁵⁴ A püspök az általános ügymenethez képest gyorsan intézkedett,¹⁵⁵ két nap múlva három fős vizsgálóbizottság felállítását rendelte el, amely november 6-án Ráckeveére érkezett. Magdics István etyeki esperes először megpróbálta rábírní Prúnyit, hogy a hívekre való tekintettel egyezzen bele nyugdíjazásába, még fegyelmi eljárást is kilátásba helyezett. Zettner Sebő és Farkas József ercsi esperes sem járt sikerrel. Ezért másnap kénytelenek voltak lefolytatni a hivatalos vizsgálatot. Steiner Fülöp a kirendelt espereseken keresztül megtiltotta Knezits Józsefnek, hogy a Lepsényi-ügyhöz adományt gyűjtsön, és a szószékről politizáljon. Meghagyta, hogy a polgári házasságról a püspöki kar szellemében szóljon és nyomatékosította: bár a káplánnak a katolikus ügy előmozdítása érdekében tett érdemeit elismeri, semmi túlzást nem tűr el.¹⁵⁶

A Prúnyi Andor ellen indított egyházmegyei vizsgálat

A jegyzőkönyv¹⁵⁷ szerint november 7. reggel 8 órakor megkezdődött a tanúk kihallgatása. A vallomásokból kiderült, hogy Prúnyi Andor privát beszélgetés és egyháztanácsi gyűlés alkalmával is hitellenes nyilatkozatokat tett s a szeszitalok túlságos élvezetének következtében magaviseletével, éktelen káromlásaival botrányt okozott. A tanúk megerősítették, hogy a pap a katolikus iskola ellen is izgat. *„Többnyire teljes apathiába van elmerülve, máskor ismét exaltált”*, ezért feladatait ellátni képtelen. Azt is hangoztatta, hogy a miniszterelnök és Földváry ráckevei országgyűlési képviselő már értekezett Vaszary Kolos hercegprímással, és esztergomi kanonokká fogják kinevezni. Több iskolaszéki tag, hívő asszony és férfi bizonygatta, hogy az esperes káromkodott, agresszíven viselkedett és rendszeresen ittas állapotban jelent meg.¹⁵⁸ A megjelent tanúk a tanítók és

¹⁵⁴ SzfvPL 2314/1895 Az iskolaszék levele a püspökhöz. Ráckeve, 1895. október 29.

¹⁵⁵ SzfvPL Ad 2314/1895 Steiner Fülöp vizsgálatot rendel el. Székesfehérvár, 1895. október 31.

¹⁵⁶ SzfvPL 2448/1895. Magdics István etyeki esperes-plébános betérjeszti a Prúnyi Andor ráckevei esperes-plébános, Knezits József káplán és a római katolikus iskola ügyében megtartott vizsgálatról. Ráckeve, 1895. november 7.

¹⁵⁷ SzfvPL 2448/1895. november 7.

¹⁵⁸ Czikus Sándorné szül. Tóth Anna így vallott: „Midőn betegsége alkalmára Prúnyi Andor esperes úr az utolsó kenet és oltáriszentség kiszolgáltatása végett megjelent, ő a borszagától majdnem elájult. Ezen állapotában az esperes az asztalnak nekidült, úgy hogy az asztalon levő szenteltvizet az égő gyertyát eldöntötte [...] Midőn kiment, láttam, hogy tántorgott”. Győrfi Mátyásné szül. Babos Rozália elmesélte, hogy őt az esperes a plébánián egy szekrényhez vágta és azt mondta „élet vagy halál”. Podruzsik Lajos például vallotta, hogy az esperes lakodalomban harci dalokat énekelt, majd hazafelé elesett és Krisztust, Máriát szidta. Kovács Anna volt cseléd a plébánián látta, hogy Prúnyi Felber Géza káplánt biciskával fenyegette. SzfvPL 2448/1895. november 7.

a katolikus elit – köztük Bódy orvos – iskolaellenes tevékenységét is igazolták, miszerint az esperessel együtt a katolikus iskola ellen tüzeltek a lakosságot. A megilletődöttnek látszó tanítókat Magdics István figyelmeztette magasztos feladatukra és kötelezettségeikre, egyben megfenyegette őket, ha a katolikus iskola ellen izgatni mernek, elmozdítják őket. S mivel ők mindent megígértek, a bizottság az ügyet befejezettnek tekintette. Magdics esperes tájékoztatta az iskolaszéket a püspök ígéretéről, hogy a káptalantól kérendő kölcsön ügyében támogatja a népiskolát. A vizsgálat hatására Prúnyi esperes november 11-én beterjesztette a római katolikus iskolaszék folyó év október 6-án hozott határozatát a római katolikus iskolák fenntartása mellett, ami jóváhagyatott.¹⁵⁹ Néhány nappal azután Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közigazgatási bizottsága határozatot hozott a római katolikus iskola megintésének tárgyában¹⁶⁰, amelynek hatására a vallás- és közoktatásügyi államtitkár az intézményt első ízben megintette.¹⁶¹

A Prúnyi-pártiak a vizsgálatra a sajtóban is reagáltak: A káplán még mindig folytatja izgatásait az egyházpolitikai törvények ellen. A bűnvádi vizsgálat eredménye „*késik az éji homályban; ellenben a hazafias derék esperes ellen saját káplánjának feljelentésére a püspöki hatóság sokkal erősebben jár el*”. Arra számítottak, ezzel is nyomást gyakorolhatnak a püspökségre. Mivel Knezits József pere napirenden volt, és a választási kampány is egyre lendületesebbé vált, az újságírók is nyomon követték a ráckevei ügyet.¹⁶² Óváry János tanító hivatalos úton is kifejezte elégedetlenségét. December elején a „római katolikus népnevelésügy” előmozdítása érdekében kérelemmel fordult Steiner Fülöphöz. A fiatal tanító a püspök közbenjárását kérte, mert leszállított jövedelme a lakhatásra nem elegendő, és nehezményezte, hogy Knezits segédlelkész a tanítókat az iskolaszéktől távol akarja tartani, és lekezelően viselkedik velük. A káplánt idézte: a tanítók egész évre kérnek bért, noha 52 vasárnap, 27 ünnepnap és 2 hónap vakáció miatt alig tanítanak, és oldja meg 142 kisdíák tanítását egy osztályban. A tarthatatlan állapotok javítását várta az egyházi hatóságoktól.¹⁶³

1895. decemberben a ráckevei szimpatizánsok, feltehetően Knezits József vezetésével a fővárosba utaztak, amikor a „néppárt mártírja”, Lepsényi Miklós, december 3-án a szegedi fogházból Budapestre érkezett. Ez alkalomból elvbarátai nagyszabású tüntetést rendeztek a pályaudvar előtt. Vidékről több küldöttség érkezett a papok vezetésével. Az újságban megnevezett 8 település között találjuk Ráckevét és még két Csepel-szigeti települést.¹⁶⁴ A káplán valószínűleg példaképeként tekintett Lepsényire. Mindkét pap Székesfehérváron végezte középiskoláit, a ferences rendben kezdtek szolgálni és a néppárt karakán támogatói voltak.

¹⁵⁹ SzfvPL 2414 /1895 Prúnyi esperes beterjeszti a püspökségnek az iskola megtartásáról szóló határozatot. 1895. november 11.

¹⁶⁰ 3221. sz. határozat 1895. november 14.

¹⁶¹ SzfvPL Ad 2493/1895 A minisztérium államtitkárságának 65500. sz. alatt hozott határozata. 1895. december 12.

¹⁶² Pesti Napló, 1895. november 30. 12.

¹⁶³ SzfvPL 2704/1895 Óváry János tanító levele Steiner Fülöp püspöknek. Ráckeve, 1895. december 10.

¹⁶⁴ „udvardi, kürti, szentpéteri, ráckzevei, sziget-ujfalusi, tököli, laczházi, gödöllői és komárommegyei atyafiak” Magyar Hírlap, 1895. december 3. 7–8.

A fiatal pap december 20-án örömmel jelentette a püspöknek, hogy az esperes hiába csábította a gyermekeket a „közös” iskolába, csak néhány leányt íratnak be oda, akik jobbára vegyesházások gyermekei. Szerinte a tanítók félrevezették a híveket, és magas tandíjjal riogattak. Az iskolaszék tagjai a jómódú gazdák segítségével elérték, hogy az iskola fel van szerelve, és az iskolaudvart is felszórták kavicssal, hogy ne folyjon be a víz.¹⁶⁵ Az iskolaszék tagjai december 21-én hivatalosan is beszámoltak Steiner püspöknek a dolgok állásáról.¹⁶⁶ A vizsgálatnak nem volt foganatja, Prúnyi megmaradt régi elve mellett, december 12-én gyűlést hívott össze, amelyen dühöngött, mint egy örült, szidta a Püspök urat és a vizsgáló bizottság tagjait. Kezeivel hadonászott annyira, hogy a főgondnok orrát véletlenül beütötte és öklét rázta a képlán felé. „*A nép testétől lelkestől a felekezeti iskolák mellett van*”, és szívesen hoznak anyagi áldozatot, az urak viszont nem fizetnek, üldözik a káplánt és az egyszerű embereket a felekezeti iskola ellen fordítják. Másolatban mellékeltek is egy „*Istentagadó Katholikusnak*” az iskola adó végett hozzá küldött intő levélre írt választ.¹⁶⁷ Tájékoztatták az egyházmegyét arról is, hogy a kérvényt a községi elöljárósághoz¹⁶⁸ az iskolaszék elöljáróinak aláírása nélkül adta be, és a ráckevei közgyűlésen¹⁶⁹ az iskola ügyéről tárgyalni sem akartak, mivel a református községi jegyző a mostani iskolaszéki tagokat nem ismerte el törvényesnek. Kérték, hogy az iskolaszék elnöke az esperes helyett Knezits legyen.¹⁷⁰ A káplán 1896 elején jelentette a püspökség felé, hogy az esperes nem alkalmas esperesi és tanfelügyelői feladatai ellátására, ugyanis folyton iszik. Karácsonykor rövid szónoklata elárulta ittas állapotát, ezzel mindenkit megbotránkoztatott. A bevételeket nem adminisztrálja tisztességesen, és az iskola felekezetiiségét sem támogatja.¹⁷¹ A ráckevei ellenzék viszont a vallásminiszternél emelt panaszt a katolikus iskola ellen. A tanítók fizetése alacsony, a színvonal nem megfelelő. Véleményük szerint a lakosság nem szeretné gyermekeit a katolikus népiskolába járatni, de Knezits káplán terrorizálta őket, és megakadályozta a katolikus iskola átadását a községnek.¹⁷² Steiner Fülöp – a perre való tekintettel – jobbnak látta a harcos papot áthelyezni Felcsútra.

¹⁶⁵ SzfvPL 2664/1895 Knezits József levele a püspöknek. Ráckeve, 1895. december 20.

¹⁶⁶ SzfvPL 2723/1895 Az iskolaszék levele Steiner Fülöpnek. Ráckeve, 1895. december 21.

¹⁶⁷ „Tisztelt Gondnok úr melyik iskola széktől kapta az utasítást hogy én hozzám küldjön intő czédulát talán az a bolondos Knezics Káplán vagy talán az a elbizakodott hüle osztály- akiknek az áлами iskola nem kell ha én azt láttam volna a katoná életbe hogy ott is a katolikus papok után kell menni akkor hamarab meghajolnék szavukra de ot az nem volt így hát ithon nekem ne hazudjon hanem beszéljen igazat vagy prédikáljon a Jóhanna pápáról vagy a pápaji lukas székről annak talán lesz.” SzfvPL 2723/1895 Az iskolaszéknek a püspökséghez intézett levelében olvasható. Ráckeve, 1895. december 21.

¹⁶⁸ Az egyházmegyei főhatóság parancsára Prúnyi Andor kénytelen volt az iskola anyagi támogatásáért folyamodni.

¹⁶⁹ 1895. december 13.

¹⁷⁰ Aláírók: Kalmár Imre főgondnok, Brezina Kálmán algondnok, Gáspár Antal, Stock János, Kapitány András, Stok István, Pajzinger János, Németh József, Podrozsik Lajos, Illés József.

¹⁷¹ SzfvPL 307/1896. Knezits ráckevei káplán jelentése Prúnyi Andor esperes-plébános viselkedéséről s az ottani iskolaügy állapotáról. Ráckeve, 1896.

¹⁷² SzfvPL 1632/1896 Ráckevei lakosok panasza az ottani katolikus iskola ellen a vallás- és közoktatási miniszterhez. Ráckeve, 1896. április 19.

A „hecckáplán” pere

A pestvidéki törvényszék Knézics V. József ügyében az elsőfokú tárgyalást 1896 februárjában tartotta, amiről az antiklerikális sajtó versengve számolt be. Horváth Béla főügyész helyettes utalt arra, hogy amíg a káplán Ráckevére nem került, a felekezetek teljes békében voltak.¹⁷³ A tárgyaláson 52 tanút hallgattak meg. A bizonyító eljárás a vádlott káplán kihallgatásával kezdődött, aki beismerte, hogy Lepsényit magasztalta, mert ártatlannak tartotta őt. Védője, a „zsidó” Visontai Soma országgyűlési képviselő személye azért is érdekes, mert a vádlottat antiszemita megjegyzéseiért is bepanaszolták. Prúnyi ráckevői plébános kifejtette: 1848-ban katonaként nem 1000 „muszkával” szállt szembe, de egy olyan rossz ember sem volt közöttük, mint Knézics, aki folyvást izgatta a híveket. Ő próbált ellene tenni, háromszor is írt Steiner Fülöp püspöknek, de választ nem kapott.¹⁷⁴ Ifj. Szilágyi Lajos ráckevői főszolgabíró, Csapó Lóránt főszolgabíró és hat csendőr is a jubileum napját ecsetelte, amit több templomjáró személy is megerősített. Ráckevői és szigetbecsei lakosok, valamint Csikán Pál tanító is megerősítették, hogy a káplán templomukban is prédikált a polgári házasság ellen.¹⁷⁵ Bódy Jenő orvos azt állította, csak azért járt a templomba, hogy meggyőződjen, nem bolond-e a káplán, mert rá ezt a benyomást tette.¹⁷⁶ A tárgyalás második napján a vádlott a „bölc” törvényszéktől felmentését kérte, ígérve, hogy ezentúl az egyházi és világi törvényeknek egyformán engedelmes lesz.¹⁷⁷ A pestvidéki törvényszék Knézics V. Józsefet bűnösnek találta a Btk. 174. §-ában a meghatározott vétségben, a Btk. 172. §. 1. pontja szerinti izgatás, továbbá a Btk. 191. §-ában meghatározott vallás elleni vétségben, és ezért összbüntetésül hat hónapi fogházbüntetésre, valamint 250 forint pénzbüntetésre – behajthatatlansága esetén további 20 nap fogházbüntetésre – ítélte. A Btk. 172. §. 1., 2. pontjaira alapított, a polgári házassági törvény és a házasság jogintézménye elleni izgatás vétségeinek vádjá alól felmentette.¹⁷⁸ Az indoklás szerint a vádlott beismerte, hogy 1895. június 30-án a római katolikus templom búcsúünnepén hitszónoklatában Keresztelő Szent Jánossal párhuzamba állította Lepsényi Miklóst, akit szerinte ugyancsak igazságtalanul, ártatlanul ítélték el királýsértés miatt, és gyűjtést rendezett az általa keresztény mártírnak tartott pap szenvedéseinek enyhítésére.¹⁷⁹ Bebizonyosodott, hogy a jubileumnak szeptember 1-jei megtartását a hatóságok a kerületi országgyűlési képviselő korábban bejelentett rendezvénye miatt megtiltották. Szalai Balázs takácsmester, a jubileum rendezője megerősítette, hogy erről aznap este a vádlottat értesítették. Szigetbecsei

¹⁷³ Pesti Napló, 1895. szeptember 15. 8.

¹⁷⁴ Pesti Napló, 1896. február 14. 9.

¹⁷⁵ Budapesti Hírlap, 1896. február 14. 6–7.

¹⁷⁶ Budapesti Hírlap, 1896. február 14. 12.

¹⁷⁷ Magyar Hírlap, 1896. február 15. 11.

¹⁷⁸ Döntvénytár 1897: 65–66.

¹⁷⁹ Döntvénytár 1897: 66.

hívek¹⁸⁰ is ellene vallottak.¹⁸¹ Knezits József a templomban a népet a hit védelmében harcba hívta, mert a vallástalanság terjed. Hitvány kereszténynek nevezte, aki nem a polgári házasság revíziójáért küzdő képviselőre adja szavazatát.¹⁸² A bíróság szerint a templom szent hely, ahol a hívek lelki gyakorlatát külső tényező nem zavarhatja meg. A képviselő-választásnak a bekeverése, egy zsidónak a durva gyalázása és a zúgó éljeneztetés¹⁸³ kimeríti a nyilvános botrányokozás tényét. Összbüntetése kiszabásánál a királyi törvényszék enyhítő körülményként kezelte a vádlottnak büntetlen előéletét és ingerlékeny természetét, míg súlyosító tényezőként kezelte a bűnhalmazatot és lelkeszi minőségét.¹⁸⁴

A királyi ítélőtábla Sárkány József elnöklete alatt¹⁸⁵ 1896 áprilisában a királyi törvényszéknek ítéletét helybenhagyta azzal a változtatással, hogy a „hecckáplán” valamennyi vádpontban vétkesnek mondta ki, és összbüntetését egy év fogházra és további 200 forint megfizetésére emelte fel.¹⁸⁶ A királyi ítélő tábla mellőzte a bűnhalmazatnak, mint súlyosító körülménynek a kiemelését, de a vádlottnak állítólagos ingerlékeny természetére alapozott enyhítő körülményt is. Ugyanakkor tekintetbe vette az elkövetett vétségeknek a nagyobb számát, az izgatásban tanúsított állhatatosságot, valamint azt, hogy a vádlott az egyházi szószéket választotta az izgatás elkövetésére.¹⁸⁷

A királyi kúria október 30-án foglalkozott a nagy feltűnést keltett bűnperrel,¹⁸⁸ és kimondta: A házassági jogintézményt hazánkban az 1894. évi XXXI. t.-cz. szabályozza. Aki a törvényben szabályozott házasság ellen izgat, az a házasságnak jogintézménye ellen izgat, és így a Btk. 172.§-a 2. pontjában meghatározott vétséget követi el. Két klerikális újság, a Magyar Néplap és a szlovák nyelvű Krestán cikkeiben G. Biró Zoltán mártírként jellemezte Knezits Józsefet: „*Elítélték, mert többet adott Krisztus, mint a liberálisok akarátára; a kötelességét teljesíté s ezért a liberalizmus fogságba vetette.*”¹⁸⁹ A „hecckáplán” 1896. november 16-án a keresztúri határban épült új fogházban kezdte meg büntetésének letöltését,¹⁹⁰ így szabadulásáig elvben, azután gyakorlatban látta el 1899-ig adminisztrátori minőségben Felcsút katolikus közösségét. 1899–1900 között káplán lett Nagytétényben, 1901-ben adminisztrátorként Tinnyére került, ahol egy év múlva plébánossá nevezték ki, és 1915-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig ott is szolgált.

¹⁸⁰ Schidló Bertalan kántortanító neve a sajtóhíradásokban és a törvényszéki beszámolókból is megjelenik.

¹⁸¹ Döntvénytár 1897: 66–69.

¹⁸² Döntvénytár 1897: 70–71.

¹⁸³ „A templom nem korcsma, hogy ott éljenezzenek.” Az ítélet indoklásában az egyik tanú megállapítását látjuk viszont.

¹⁸⁴ Döntvénytár 1897: 71–72.

¹⁸⁵ Magyar Hírlap, 1896. május 2. 17.

¹⁸⁶ Magyar Közigazgatás 47. sz. 1896. november 22. 3–4.

¹⁸⁷ Döntvénytár 1897: 72.

¹⁸⁸ Székesfehérvár és Vidéke, 1895. október 31. 5.

¹⁸⁹ 1895. november 19.

¹⁹⁰ Budapesti Hírlap, 1896. november 17. 10. Az elítélt Mester utcai rablógylkosokkal egyidejűleg került be a börtönbe, amelyben a katolikus vallású foglyok részére kápolnát, a protestánsok és izraeliták számára külön-külön imaházat építettek.

1915. november 28-án hunyt el.¹⁹¹ Prúnyi Andor 1896. szeptember 6-án elhalálozott, utóda Knezits Pál¹⁹² lett.

Az 1896. évi október-novemberi ráckevei képviselő-választás az alábbi eredménnyel zárult: Földváry Miklós (Szabadelvű Párt) 1054 szavazatot, Varsányi Gábor (Függetlenségi Párt) 847 szavazatot, Zimándy József (Néppárt) 474 szavazatot szerzett. A pótválasztáson Földváryt 287 szavazattöbbséggel megválasztották a függetlenségi párti jelölt ellenében.¹⁹³

Összegzés

Az esettanulmány Ráckeve római katolikus iskolájának sorsát mutatja be a „kultúrharc”, az egyházpolitikai küzdelmek kontextusában. Knezits József és néppárti társai számára lelkiismeretben lehetetlenné vált mind az egyházi, mind az állami törvényeknek egyformán engedelmessé válni.¹⁹⁴ A mezőváros testülete az állami tanfelügyelő, a helyi katolikus és református elit támogatásával 1894-ben elhatározta a felekezeti népiskolák községivé alakítását. A szekularizáció folyamatát a nyugdíjas korú Prúnyi Andor katolikus esperes-plébános, egyben iskolaszéki elnök, a székesfehérvári püspök utasításai ellenére nem akadályozta. Sőt, a helyi vezetőkkel együttműködve elérte, hogy az iskolaszék és a népgyűlés meghozza a döntést, amely szerint a hitközség többsége lemond az elemi iskola fenntartásáról. A szerb ortodox felekezet osztályai nem olvadtak be a községi iskolába, a reformátusok viszont átadták intézményüket a községnek. Ebben az is szerepet játszott, hogy a község vezető testületében, a hivatalnokok és csendőrök között a református felekezethez tartozók túlsúlyban voltak. Míg a református presbitériumban a világi személyek jelentős szerephez jutottak, és gyakran ezzel párhuzamosan állami, városi hivatalokat töltöttek be, addig a katolikus egyháztanács és iskolaszék vezetője a plébános volt, aki – esettanulmányunkban – az értelmiségiekkel együtt a községi iskola pártjára állt. A dualizmus társadalmának modernizációja Ráckeven, az alapvetően rurális közegben is éreztette hatását. A katolikus többségű mezővárosban az értelmiség már nem a hagyományos módon élte meg vallásosságát, a liberális gondolkodásmód egyre meghatározóbb lett.

¹⁹¹ SzfvPL Personalia-csomó.

¹⁹² Knezits József 34 esztendő fivére, aki 1892-ig Fejér megyében káplánként szolgált. 1892–1896 között hitoktató volt egy székesfehérvári elemi iskolában, ezzel párhuzamosan a Faith család nevelőként szolgált. 1896 elején adminisztrátorként Ráckevére került, majd Prúnyi Andor halála után plébánosi hivatalt kapott. Személyével kapcsolatban néppárti kapcsolódás, lázító szellemiség nem merült fel sem perszonális csomójában (SzfvPL-I.4.-No. 5840/B), sem a ráckevei püspökség és a ráckevei plébánia közti hivatali levelezésben, de az iskolaszéki jegyzőkönyvekben sem.

¹⁹³ Zábori 1998b: 19.

¹⁹⁴ Salacz 1938: 9.

A konzervatív katolikus püspök a néppárti gondolatokat magáévá tevő Knezits Józsefet helyezte Ráckevére, hogy személyében az egyházpolitikai küzdelmekben a néppárti képviselő, a helyi katolikus társadalom és a felekezeti iskola erőteljes támogatást kapjon. A torlódott társadalom hagyományos csoportjai közül a Csepel-szigeten – a királyi uradalom miatt – nem találunk katolikus nagybirtokos arisztokráciát, így az egyházpolitikai küzdelmekben a „hecckáplán” a földművesek támogatására számíthatott. A tanítók a biztos állami jövedelem és a plébánostól való függetlenedés érdekében a községi iskola támogatói voltak. A fiatalabb generáció között a liberális, illetve a szociáldemokrata szellemiség terjedt. A püspökség az elemi iskolák anyagi fenntartásához vonakodva járult hozzá. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy Székesfehérvár Magyarország legalacsonyabb jövedelemmel bíró egyházmegyéje volt.¹⁹⁵ A felekezeti főhatóságok általában nem engedélyezték, hogy az iskola államsegélyt kérjen, nehogy megnövekedjék állami függősége.¹⁹⁶

Az állam fokozódó szerepvállalása és expanziós kísérlete a királyi tanfelügyelő, a járási és községi hatóságok fellépése alapján Ráckevén is tetten érhető. Az úgy közvetlenül kapcsolódott a választási kampányhoz. Az 1895-ben megalakult néppárt térnyerését a vármegye a Csepel-szigeten is igyekezett megakadályozni. A mezővárosi tisztségviselők is erőteljesen támogatták a szabadelvű képviselőt. A római katolikus iskola „elközsítése” az idősödő, feltehetően italozó, hivatálához végsőkéig ragaszkodó esperes és a fiatal, fanatikus néppárti káplán konfliktusában manifesztálódott. A népiskola megtartotta felekezeti jellegét annak ellenére, hogy a káplán bűnvádi eljárás alá került. Az esettanulmány igazolja azt a feltevést, hogy egyes helyi aktoroknak jelentős szerepe volt abban, hogy az egyháztanácsok és iskolaszékek az egyházpolitikai küzdelmek idején megtartották vagy feladták katolikus népiskolájukat.

Felhasznált források

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (PML)

IV.406.c. Képviselőválasztási névjegyzékek, 1877-1950 (Állag) | Ráckeve 1892; 1896

IV. 401-a Főispáni bizalmas iratok 1. doboz

IV. 401-a Főispáni bizalmas iratok 2. doboz

Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár (SzfvPL)

Katolikus sematizmusok 1889, 1891.

Szigetújfalu, Szigetszentmárton, Szigetcsép scholaria iratok

Ráckeve, Szigetbecse scholaria iratok

Tököl scholaria iratok

Personalia – Knezits V. József; Prúnyi Andor; Knezits Pál személyes anyaga

¹⁹⁵ Balogh 2024: 13.

¹⁹⁶ Nagy 2003: 111.

Adattárak, naplók

Sturm Albert (szerk.): 1887–1892. évi országgyűlés. *Új országgyűlési almanach 1887–1892.* Budapest, 1888.

Döntvénytár. A felsőbbíróságok elvi jelentőségű határozatai, jegyzetekkel ellátva. III. folyam VII. kötet. Budapest, 1897.

Jekelfalussy József 1892: *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke.* Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest.

KSH Magyarország népszámlálási adatai 1891.

Magyar Sion. Az 1893. év egyházi krónikája.

Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1949) II. kötet Bp. 1997.

Szöts Farkas (szerk.) 1892: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap.*

Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig. PML

MKL = Magyar Katolikus Lexikon

MÉL = Magyar Életrajzi Lexikon

Folyóiratok

Budapesti Hírlap (1895, 1896)

Magyar Állam (1896)

Magyar Hírlap (1895, 1896)

Magyar Közigazgatás (1896)

Nemzet (1894)

Nemzeti Iskola (1895)

Népnevelők Lapja (1876)

Népszava (1895)

Pesti Hírlap (1894, 1895)

Pesti Napló (1893, 1895, 1896)

Székesfehérvár és Vidéke (1895)

Üstökös (1895)

Felhasznált irodalom

- Balogh Margit 2024: A székesfehérvári egyházmegye 1804–1918 között. In: Szirtes Zsófia, Tusor Péter, Rupert Kieber (szerk.): *Magyarország egyházmegyei és főpásztorai. Intézménytörténeti - életrajzi lexikon 1804–1918*. Budapest.
- Bednárík János 2018: *Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében Történeti etnográfiai vizsgálat Buda környéki települések példáján*. (PhD-disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyei és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monográfiája II. é. n.* (1910)
- Csibi Norbert 2019: „A magyar katolikusok Mózese”. Gróf Zichy Nándor (1829–1911). In: Petrács Éva (szerk.): *A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka – 75 éves a Kereszténydemokrata Néppárt*. Gondolat, Budapest.
- Fazekas Csaba 2008: *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák–Magyar Monarchiában*. Miskolc.
- Gergely Jenő 1995: Az egyházak Magyarországon a dualizmus időszakában 1867–1918. *Iskolakultúra* 1995/6–7. 52–58.
- Gergely Jenő 1977: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Kossuth, Budapest.
- Gerő András 2010: *Dualizmusok – A Monarchia Magyarországa*. Új Mandátum, Budapest.
- Gratz Gusztáv 1934: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. I. kötet. Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- Hanák Péter 1983: *Magyarország társadalma a századforduló idején*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918*. (VII/1.) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Katus László 2009: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület.
- Kelemen Elemér 2008: Az államosítás oktatástörténeti előzményei Magyarországon. *Neveléstörténet* 5. évf. 3–4. szám 80–90.
- Kiss Anita (szerk.) 2016: *Pest megye évszázadai. Hivatali történeti áttekintés*. Budapest.
- Miskei Antal 2003: *Ráckeve története*. Ráckeve Város Önkormányzat.
- Molnár Victor 1894: *Gróf Csáky Albin élet- és jellemrajzi vázlat*. Budapest. Lampert Róbert (Wodianer F. és fia) cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása.
- Mózessy Gergely 2024a: Prohászka Ottokár, 1906–1927. In: Szirtes Zsófia, Tusor Péter, Rupert Klieber (szerk.): *Magyarország egyházmegyei és főpásztorai. Intézménytörténeti-életrajzi lexikon 1804–1918*. Budapest.
- Mózessy Gergely 2024b: Steiner Fülöp, 1890–1900. In: Szirtes Zsófia, Tusor Péter, Rupert Klieber (szerk.): *Magyarország egyházmegyei és főpásztorai. Intézménytörténeti-életrajzi lexikon 1804–1918*. Budapest.
- Nagy Péter Tibor 2002: *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum, Budapest.

- Nagy Péter Tibor 2003: *Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945.* (Akadémiai doktori értekezés) Budapest.
- Nagy Péter Tibor 2011: *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945.* Neveléstudomány-történeti tanulmányok. Gondolat, Budapest.
- Paár Ádám 2023: *A kultúrharc jelentései. Egy fogalom külföldön és idehaza.* Méltányosság politikaelemző központ. <https://meltanyossag.hu/a-kulturharc-jelentesei-egy-fogalom-kulfoldon-es-idehaza/> utolsó letöltés: 2025. 07. 16.
- Pölöskei Ferenc 2003: *A dualizmus válságperiódusa (1890–1918).* In: Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Osiris Kiadó Budapest.
- Rada János 2019: *A kultúrharc értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben.* Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XXIII, Fasc. 2. 115–135.
- Salacz Gábor 1938: *A magyar kultúrharc története 1890–1896.* Bécs.
- Sándor Tamás 2010: *Tömegmegmozdulások Budapesten a dualizmus első évtizedeiben 1873–1903.* (PhD-disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Sarnyai Csaba Máté 2022: *Katolikus autonómiakonceptiók (1848-tól 1920-ig).* METEM Budapest.
- Szabó Dániel 1977: *A néppárt megalakulása.* Történelmi Szemle 20. évf. 169–208.
- Zábori László 1998a: *Pest-Pilis-Solt vármegye Tankerületi Iskolatanácsának működése (1869-1876).* Levéltári Szemle, 1998. 48. évf. 4. sz. 3–15.
- Zábori László 1998b: *Az 1896-os választások Pest megyében.* Levéltári Szemle 48. évf. 1. sz. 15–21.
- Zábori László 2005: *Iskola- és oktatásszervezés Pest megyében 1868–1944 között.* In: Egey Tibor (szerk.): *Tanulmányok Pest megye monográfiájához. 1. Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 4.* Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest.